ที่ ๔ ช. ทรงพระนามว่า "เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์" เดิมเมื่อทรงรับพระสุพรรณบัตร์ มีเจ้ากรมเปนหมื่นภาณุพันธุวงศ์วรเดช (แต่เวลาออกพระนามไม่ได้ใช้นามกรม) ต่อมาเมื่อทรงกรมใช้เปนพระนามด้วย เปนสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวง ต่อมาเปนสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระ ภายหลังเปนสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยา มีพระนามอย่างเดียวกัน เดิมเมื่อยังทรงพระเยาว์ประทับอยู่ณะพระตำหนักตึกและพระตำหนักสวนกุหลาบ ในรัชกาลที่ ๔ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๕ เสด็จกลับเข้าไปประทับณะพระตำหนักตึก ก็เช่นเดียวกันกับพระเชฏฐา ครั้นเมื่อพระไอยิกา คือสมเด็จกรมพระยาสุดารัตน ทรงย้ายสถานเสด็จไปประทับอยู่ณะพระที่นั่งพิมานรัถยา ท้ายพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทก็เสด็จไปประทับอยู่ณะที่นั้น ครั้นค่อยทรงพระเจริญขึ้นเวลากลางวันเสด็จออกมาประทับณะโรงช้างสำคัญโรง ๑ ซึ่งเดิมตั้งอยู่ณะสถานที่อยู่ของกรมพระตำรวจในพระบรมมหาราชวังบัดนี้ ต่อมาย้ายไปประทับณะหอราชพิธีกรรม ซึ่งบัดนี้เปนหอนิเพทพิทยาในพระบรมมหาราชวังเหมือนกัน แต่เมื่อถึงเวลาบรรทมต้องเสด็จเข้าไปบรรทมกับพระไอยิกา ณะพระที่นั่งพิมานรัถยา ตลอดมาจนถึงมีพระชนมายุได้ ๑๒ ปี เมื่อพระไอยิกาทรงย้ายสถานไปประทับอยู่ณะพระตำหนักใหม่ จึงได้เสด็จออกมาประทับประจำอยู่ณะหอราชพิธีกรรมเปนนิจ ต่อมาได้เสด็จออกไปประทับณะพระราชวังสราญรมย์ ภายหลังจึงได้ประทับอยู่ณะวังบุรพาภิรมย์ จังหวัดพระนคร อันเปนวังพระราชทานฉะเพาะพระองค์จนถึงกาลบัดนี้

บรรดาพระราชโอรสและธิดาในสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินีทั้ง ๔ พระองค์นี้ ถ้าจะกล่าวตามชั้นพระบรมราชวงศ์จักรีเปน อ. ชั้น ๕ แต่ในที่นี้นับเปน ร. ชั้น ๗ เพราะเปนพระราชโอรสและธิดา ร. ชั้น ๖

บัดนี้ถึงกาลอันควรกล่าวในที่นี้ว่า พระบุรพชนของสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินีได้ปรากฏมาแล้ว สมควรจักต้องกล่าวถึงพระบรมบุรพชนของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งนับว่าเปนสายเขยสำคัญไว้ในที่นี้ด้วย ก็และพระบรมบุรพชนของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ทางพระบรมชนกนาถ ก็ร่วมอยู่ในพระบรมราชวงศ์จักรีที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่ทางพระบรมราชชนนีนั้น ถึงแม้ว่าพระชนนีของสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีจะร่วมในพระบรมราชวงศ์จักรีก็ดี แต่ทางพระชนกย่อมแยกไปอีกพระวงศ์ ๑ ซึ่งสมญาไม่เปนราชินิกูลรัชชกาลที่ ๔ ตามที่จักกล่าวต่อไปนี้ คือ พระชนกของสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ทรงพระนามว่า "เจ้าขรัวเงิน" มีพระบุรพชนเนื่องมาแต่จีนแล้ค้นสืบต่อมาถึงพระชนกเงินนับเปน อ. ชั้น ๒ พระชนกเงินเปนเศรษฐีผู้ ๑ ตั้งเคหะสถานอยู่ณะตำบลถนนตาล ชานพระนครศรีอยุธยา ครั้นเสียกรุง ๆ แล้ว ถึงสมัยกรุงธนบุรี พระชนกเงินนั้นมีแพค้าขายสิ่งของทางพานิชกรรมจอดอยู่ที่ปากคลองบางกอกใหญ่ จังหวัดธนบุรีข้างฝั่งใต้ทุกวันนี้ ซึ่งเปนวัดกัลยาณมิตรบัดนี้ สถานตรงที่จอดแพนั้นต่อมาในรัชชกาลที่ ๔ ได้ทรงสร้างเปนหอไตรไว้ในวัดกัลยาณมิตรนั้นเปนสำคัญ พระชนกเงินนั้นเปนพระภัศดาของสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระศรีสุดารักษ์ ทรงพระนามว่า "แก้ว" เปนพระบรมเชฏฐภคินีพระองค์น้อยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า

จุฬาโลก อันเปนพระบรมราชวงศ์จักรี นับว่าเปน อ. ชั้น ๒ เหมือนกัน อนึ่งสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระศรีสุดารักษ์ ได้ทรงปฏิสังขรณ์วัดหงส์อันเปนวัดใกล้แพค้าขายที่จอดอยู่ในบริเวณนั้นไว้แต่เดิม ต่อมาในรัชชกาลที่ ๔ ได้ทรงปฏิสังขรณ์ร่วมพระราชหฤทัยกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้เปนพระบรมอนุชาธิราชอีกเล่า จึ่งได้พระราชทานนามวัดหงส์ว่า "วัดหงส์รัตนาราม" คำว่า "รัตน" แปลว่า "แก้ว" ก็หมายพระนามสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระศรีสุดารักษ์นั้นเอง นามวัดนี้ย่อมเปนเครื่องหมายสำคัญอันหนึ่งในพระวงศ์นี้ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระศรีสุดารักษ์กับพระชนกเงินทั้ง ๒ ซึ่งนับว่าเปน อ. ชั้น ๒ มีพระโอรสและธิดาหลายพระองค์ ในที่นี้จักกล่าวแต่พระธิดาพระองค์เดียว คือสมเด็จพระศรีสุริเยนทร์ อันเปนพระบรมราชินีนาถในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทั้ง ๒ พระองค์นี้นับเปน อ. ชั้น ๓ แต่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เปน ข. ชั้น ๓ อีกทาง ๑ ดังกล่าวแล้ว และทั้ง ๒ พระองค์นี้มีพระบรมราชโอรส ๓ พระองค์จักกล่าวในที่นี้แต่พระองค์เดียว คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อันสมเด็จพระเทพศิรินทร์ได้เปนพระบรมราชินีเท่านั้น ถ้าจะนับทางพระบรมราชวงศ์จักรีหรือทางราชินิกูลรัชชกาลที่ ๔ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเปน อ. ชั้น ๔ สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินีต้องเปน อ. ชั้น ๔ เช่นเดียวกัน ทั้ง ๒ พระองค์นี้มีพระบรมราชโอรสและธิดาตามที่กล่าวพระนามมาแล้ว และทั้ง ๔ พระองค์นั้น ถ้าจะนับทางพระบรมราชวงศ์จักรี หรือทางราชินิกูลรัชชกาลที่ ๔ ต้องเปน อ. ชั้น ๕ แต่ทางราชินิกูลรัชชกาลที่ ๓ เปน ร. ชั้น ๗

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อันนับว่าเปน อ. ชั้น ๕ และ ข. ชั้น ๖ ด้วยนั้น มีพระนามว่า "เจ้าฟ้ามงกุฎ" เดิมดำรงพระราชอิสสริยศักดิ์เปนสมเด็จพระเจ้าหลานเธอในรัชชกาลที่ ๑ ต่อมาเปนสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอในรัชชกาลที่ ๒ และเปนสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอในรัชชกาลที่ ๓ คงมีพระนามาภิธัยว่า "เจ้าฟ้ามงกุฎ" ไม่ได้ทรงกรมและมีพระนามอย่างอื่นอีก เพราะทรงพระผนวชอยู่ตั้งแต่รัชชกาลที่ ๒ ตลอดสิ้นรัชชกาลที่ ๓ เปนแต่มีพระสมณะศักดิ์ตำแหน่งที่พระราชาคณะชั้นสูง (เสมอเจ้าคณะรอง) คือมีพระถานานุกรมหลายรูป และได้ทรงถือตาลปัตรแฉกปักดิ้นเลื่อม เดิมเมื่อทรงพระเยาว์เสด็จประทับอยู่ณะพระราชวังเดิมของกรุงธนบุรีกับสมเด็จพระบรมชนกนาถ และต่อมาอีกจนถึงเวลาเสด็จออกบรรพชาอุปสมบทเปนพระภิกขุภาวะในพระพุทธสาสนาเปนนานปี ในเวลาที่ทรงพระผนวชนั้น ได้ประทับอยู่หลายพระอาราม ในที่สุดเสด็จประทับอยู่ณะวัดบวรนิเวศวิหาร มีพระตำหนักน้อยเรียกว่า "พระปั้นหยา" เปนที่สำราญพระราชอิริยาบถ ครั้นเมื่อทรงลาสิกขาบทจากสมณะเพศเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ เสด็จเข้ามาประทับอยู่ณะพลับพลา ซึ่งปลูกขึ้นใหม่เวลานั้นในพระบรมมหาราชวัง ครั้นเสร็จการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเฉลิมพระราชมณเฑียรแล้ว เสด็จประทับณะพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ในหมู่พระราชมณเฑียรเก่า และต่อมาณะพระที่นั่งราชฤดี ซึ่งได้สร้างขึ้นใหม่ใกล้พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยด้านตวันออก และพระที่นั่งศีตลาภิรมย์บ้างเปนบางคราว ภายหลังโปรดให้สถาปนาหมู่พระราชมณเฑียรใหม่ในส่วนขวา เสด็จประทับอยู่ณะที่นั้น จนถึงกาลอันเสด็จสวรรคตในพระที่นั่ง

ภานุมาตจำรูญ ซึ่งเปนพระที่นั่งในหมู่พระราชมณเฑียรใหม่ณะสวนขวานั้น (ไม่ใช่พระที่นั่งภานุมาตองค์ใหม่ทุกวันนี้)(๑) และพระราชมณเฑียรในสวนขวาครั้งรัชชกาลที่ ๔ นั้น ตั้งอยู่ข้างหลังริมพระที่นั่งสุทไธศวริย ต่อมาชำรุดทรุดโทรมได้รื้อลงเสียหมดแล้ว และที่นั้นทำเปนสวนและสนามติดต่อกับพระที่นั่งภานุมาตองค์ใหม่ เรียกว่า "สวนเต่า" หรือสวนสิวาลัยอยู่ทุกวันนี้

(๓) พระองค์เจ้าพรรณราย ร. ชั้น ๖ (พระธิดากรมหมื่นมาตยาพิทักษ์) เปนพระราชชายาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อ. ชั้น ๔ ในที่นี้เปน ร. ชั้น ๖ เช่นได้กล่าวโดยละเอียดมาแล้วในตอนสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินีนั้น พระองค์เจ้าพรรณรายมีพระราชโอรสและธิดา ๒ พระองค์ คือ

ที่ ๑ ญ. ทรงพระนามว่า "พระองค์เจ้ากรรณิกาแก้ว" เมื่อสิ้นพระชนม์แล้วในรัชชกาลที่ ๕ ได้มีพระอิสสริยศักดิ์เปนเจ้าฟ้าและทรงกรมว่า "พระเจ้าน้องนางเธอเจ้าฟ้ากรมขุนขัตติยกัญญา" หาได้ใช้พระนามเดิมไม่ ภายหลังเปนสมเด็จเจ้าฟ้า ประทับอยู่ณะตำหนักของพระมารดาในพระบรมมหาราชวัง จนตลอดสิ้นพระชนม์ไปในมัชฌิมวัย

ที่ ๒ ช. ทรงพระนามว่า "พระองค์เจ้าจิตรเจริญ" ในรัชชกาลที่ ๕ ได้มีพระอิสสริยศักดิ์เปนเจ้าฟ้าทรงกรมพร้อมกับพระเชฏฐภคินี ว่า

---

(๑) พระที่นั่งภานุมาตองค์ใหม่นั้น ภายหลังเปลี่ยนนามเปนพระที่นั่งบรมพิมาน อยู่ในบริเวณสวนสิวาลัย

"พระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์" ภายหลังเลื่อนขึ้นเปนสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวง และเปนสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระในรัชชกาลที่ ๖ นี้ มีพระนามอย่างเดียวกัน เมื่อทรงพระเยาว์ประทับอยู่ณะตำหนักพระมารดา ครั้นทรงพระเจริญขึ้น เสด็จออกมาประทับอยู่ณะหอราชพิธกรรม คือหอนิเพทพิทยาบัดนี้ อันที่สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศวรเดชได้เคยประทับอยู่แต่ก่อน ภายหลังเสด็จออกไปประทับณะวังใกล้ท่าพระ จังหวัดพระนคร ซึ่งเดิมเปนพระราชวังเดิมของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น

พระราชโอรสและธิดาพระองค์เจ้าพรรณรายทั้ง ๒ องค์นี้ นับทางพระบรมราชวงศ์จักรีเปน อ. ชั้น ๕ และทางราชินิกูลรัชชกาลที่ ๓ นี้เปน ร. ชั้น ๗ เพราะเปนพระราชโอรสและธิดา ร. ชั้น ๖

ในลำดับนี้สมควรจักกลับกล่าวถึงพระราชโอรสและธิดา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพระสนมอื่น ๆ นอกจากในสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี และพระองค์เจ้าพรรณรายดังกล่าวแล้ว พระสนมอื่น ๆ นับว่าเปน อ. ชั้น ๔ และพระราชโอรสธิดาอื่น ๆ นับว่าเปน อ. ชั้น ๕ มีมากหลาย จักยกขึ้นกล่าวแต่ที่เปนพิเศษและจักสัมพันธ์เปนสะใภ้หรือเกี่ยวข้องในราชินิกูลรัชชกาลที่ ๓ สืบต่อไป คือ

พระไอยิกาเปี่ยม สุจริตกุล บุรพบุรุษมาแต่จีน ซึ่งบัดนี้สมญาว่าเปนราชินิกูลรัชชกาลที่ ๖ พระไอยิกาเปี่ยมนั้น เดิมเมื่อรัชชกาลที่ ๔ มีฐานันดรศักดิ์เปนเจ้าจอมมารดา ครั้นถึงรัชชกาลที่ ๕ เมื่อเปนเจ้าขรัวยายได้เปนเจ้าคุณจอมมารดา ในรัชชกาลที่ ๖ นี้มีอิสสริยศักดิ์เปนพระไอยิกา

เพราะเปนพระชนนี่ของสมเด็จพระบรมราชชนนี้ พระไอยิกาเบี่ยมมีพระราชโอรสและธิดามากหลายพระองค์ จักกล่าวแต่ ๖ พระองค์ คือ

ที่ ๑ ช. ทรงพระนามว่า "พระองค์เจ้าอุณากันอนันตนรไชย"

ที่ ๒ ช. ทรงพระนามว่า "พระองค์เจ้าเทวัญอุไทยวงศ์" เปนกรมหมื่นเทวะวงศ์วโรปการ ต่อมาเปนกรมหลวง ภายหลังเปนกรมพระ พระนามอย่างเดียวกัน ประทับอยู่ณะวังสะพานถ่าน จังหวัดพระนคร

ที่ ๓ ญ. ทรงพระนามว่า "พระองค์เจ้าสุนันทากุมารีรัตน" เปนสมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชเทวีในรัชกาลที่ ๕ ประทับอยู่ณะพระตำหนักเดิมของพระมารดาในพระบรมมหาราชวัง

ที่ ๔ ญ. ทรงพระนามว่า "พระองค์เจ้าสว่างวัฒนา" เปนสมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชเทวีในรัชกาลที่ ๕ ภายหลังสมญาว่า "พระมาตุจฉาเจ้า" ในรัชกาลที่ ๖ ทุกวันนี้ เดิมประทับอยู่ณะพระตำหนักเดียวกันกับพระเชฏฐภคินี ภายหลังประทับณะพระตำหนักสวนหงส์ พระราชวังดุสิต

ที่ ๕ ญ. ทรงพระนามว่า "พระองค์เจ้าเสาวภาผ่องศรี" เดิมมีพระอิสสริยศักดิ์เปนพระนางเจ้าพระราชเทวี ต่อมาเปนพระวรราชเทวี แล้วเปนสมเด็จพระนางเจ้า พระอัครราชเทวี และสมเด็จพระบรมราชินีนาถในรัชกาลที่ ๕ ต่อมาเปนลำดับ ถึงรัชกาลที่ ๖ นี้ทรงพระนามว่าสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี เดิมเสด็จประทับอยู่ณะพระตำหนักเดิมของพระมารดา กับพระเชฏฐภคินีทั้ง ๒ พระองค์ ครั้น

เมื่อได้ทรงรับสมมตยาภิเษกเปนพระวรราชเทวี ตลอดถึงเปนสมเด็จพระบรมราชินีนาถ เสด็จประทับอยู่ณะพระที่นั่งสุธาสีอภิรมย์ ในหมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เมื่อมีพระราชวังดุสิตประทับณะพระที่นั่งวิมานเมฆ ภายหลังประทับณะพระตำหนักสวนสี่ฤดูพระราชวังดุสิตนั้น ครั้นเมื่อมีพระอิสสริยราชศักดิ์เปนสมเด็จพระบรมราชชนนีแล้ว เสด็จประทับอยู่ณะพระตำหนักทุ่งพญาไทย จังหวัดพระนครถึงทุกวันนี้

ที่ ๖ ทรงพระนาม "พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ" เปนกรมหมื่นสวัสดิ์วัดนวิศิษฎ์ ภายหลังเปนกรมหลวง พระนามอย่างเดียวกัน ประทับอยู่ณะวังประทุมวัน จังหวัดพระนคร

ทั้ง ๖ พระองค์นี้เปน อ. ชั้น ๕ เพราะเปนสายเขย เว้นไว้แต่พระธิดา ๓ พระองค์จักต้องเปน ส. ชั้น ๗ ตามที่จะได้กล่าวต่อไป

เมื่อได้กล่าวถึงบุรพชนของพระชนนีน้อยซึ่งเปนราชินิกูลรัชชกาลที่ ๕ ไว้แล้ว ก็สมควรจักต้องกล่าวถึงบุรพชนของพระไอยิกาเปี่ยมซึ่งเปนราชินิกูลรัชชกาลที่ ๖ ไว้ด้วยพอเปนสังเขป ไม่ให้ผิดระเบียบเช่นได้กล่าวมาแล้วในสกุลอื่น ๆ อันบุรพชนในราชินิกูลรัชชกาลที่ ๖ นั้น ทางชนกมาแต่จีนสืบสายมาถึงท้าวสุจริตธำรง (นาค) ต้นวงศ์สุจริตกุล ซึ่งเปนชนกของพระไอยิกาในรัชชกาลที่ ๖

เจ้าคุณจอมมารดาสำลี สกุลบุนนาค บุรพชนทางสะใภ้สกุลบุนนาค มาแต่ราชินิกุลรัชชกาลที่ ๒ เดิมเมื่อรัชชกาลที่ ๔ เปนเจ้าจอมมารดา ครั้นถึงรัชชกาลที่ ๕ เมื่อเปนเจ้าขรัวยาย ได้เปนเจ้าคุณจอมมารดา มีพระราชโอรสแลธิดามาก จักกล่าวแต่ ๓ พระองค์ คือ

ที่ ๑ ญ. ทรงพระนามว่า "พระองค์เจ้าบุษบงเบิกบาน"

ที่ ๒ ญ. ทรงพระนามว่า "พระองค์เจ้าสุขุมาลมารศรี" เปนพระนางเจ้าพระราชเทวีในรัชชกาลที่ ๕ เดิมประทับอยู่ณะตำหนักของเจ้าจอมมารดาในพระบรมมหาราชวัง และสถานนั้นเดิมเปนพระตำหนักของสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระศรีสุดารักษ์ อันสมญาว่า "พระตำหนักแดง" พร้อมกับพระภคินีทั้งปวงนั้น เมื่อมีพระราชวังดุสิตแล้ว ประทับอยู่ณะพระที่นั่งอุดร ต่อกับพระที่นั่งอัมพรสถาน ต่อมาประทับณะพระตำหนักสวนนกไม้ ในพระราชวังดุสิตนั้น ภายหลังเสด็จออกไปประทับพระตำหนักในวังบางขุนพรหม จังหวัดพระนคร ซึ่งเปนวังของพระราชโอรส คือสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต จนถึงทุกวันนี้

ที่ ๓ ญ. ทรงพระนามว่า "พระองค์เจ้านภาพรประภา"

ทั้ง ๓ พระองค์นี้ และองค์อื่นอีกเปน อ. ชั้น ๕ เพราะเปนสายเขย เว้นไว้แต่พระนางเจ้าสุขุมาล จะต้องเปน ส. ชั้น ๗ ด้วย

เจ้าจอมมารดากลิ่น สกุลคชเสนี บุรพชนเปนรามัญ มีพระราชโอรส ๑ พระองค์ คือ

ช. ทรงพระนามว่า "พระองค์เจ้ากฤษดาภินิหาร" เปนกรมหมื่นนเรศรวรฤทธิ์ ต่อมาเปนกรมหลวงและกรมพระ มีพระนามอย่างเดียวกัน ประทับอยู่วังริมป้อมพระสุเมรุ จังหวัดพระนคร เปน อ. ชั้น ๕ เพราะเปนสายเขย

เจ้าจอมมารดาชุ่ม สกุลโรจนดิศ มีพระราชโอรส ๑ พระองค์ คือ

ช. ทรงพระนามว่า "พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร" เปนกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ต่อมาเปนกรมหลวงและกรมพระ มีพระนามอย่างเดียวกัน เดิมประทับอยู่วังเชิงสะพานดำรงสถิต ภายหลังไปอยู่วังถนนดำรงรักษ์ จังหวัดพระนคร เปน อ. ชั้น ๕ เพราะเปนสายเชย

ท้าววรจันทร์ (วาด) มีพระราชโอรส ๑ พระองค์ คือ

ช. ทรงพระนามว่า "พระองค์เจ้าโสณบัณฑิตย์" เปนกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา ภายหลังเปนกรมขุน ประทับอยู่วังถนนเจริญกรุง เปน อ. ชั้น ๕ เพราะเปนสายเชย

เจ้าจอมมารดาห่วง มีพระราชโอรส ๑ พระองค์ คือ

ช. ทรงพระนามว่า "พระองค์เจ้าไชยันตมงคล" เปนกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย ประทับอยู่วังตำบลสามเสน จังหวัดพระนคร เปน อ. ชั้น ๕ เพราะเปนสายเชย

เมื่อได้กล่าวเพ้อเจ้อมาในส่วนพระราชโอรสและธิดาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งนับว่าเปน อ. ชั้น ๕ ที่เกี่ยวข้องแก่ทางราชินิกูลรัชกาลที่ ๓ นี้พอแล้ว จักต้องกลับกล่าวถึงสายกรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ ร. ชั้น ๕ นั้นต่อไป

๔ กรมหมื่นนฤบาลมุขมาตย์ ร. ชั้น ๖ (พระโอรสกรมหมื่นมาตยาพิทักษ์) มีนางห้ามชื่อ "หม่อมราชวงศ์แสง" ราชตระกูลใน

กรมพระราชวังหลังกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งบุรพชนได้กล่าวไว้แล้ว เปน ส. ชั้น ๖ ซึ่งมีบุตร์และธิดา (ที่ทราบ) ๒ คน คือ

ที่ ๑ ช. ชื่อ "หม่อมราชวงศ์มโนรถ" ได้เปนหม่อมนเรนทร์ราชา ศักดิ์หม่อมราชินิกูล

ที่ ๒ ญ. ชื่อ "หม่อมราชวงศ์พวงผกา" (เปนหม่อมห้ามพระองค์เจ้าชัยรัตนวโรภาส ในกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ)

มีนางห้ามอีกคน ๑ ชื่อหม่อมผัน (สกุลใดไม่ทราบ) มีบุตร์และธิดา ๒ คน คือ

ที่ ๑ ญ. ชื่อ "หม่อมราชวงศ์ประพันธุพงศ์"

ที่ ๒ ช. ชื่อ "หม่อมราชวงศ์ฉายฉาน"

ทั้ง ๒ นี้หรืออื่นๆ ชั้นเดียวกัน เปน ร. ชั้น ๗ เพราะเปนบุตร์และธิดา ร. ชั้น ๖

(๕) **พระองค์เจ้าประเสริฐศักดิ์** ร. ชั้น ๖ (พระโอรสกรมหมื่นมาตยาพิทักษ์) มีนางห้ามต่างสกุลล้วนเปน ส. ชั้น ๖ ต่างมีบุตร์และธิดามากหลาย จักกล่าวแต่ในนางห้าม ๓ คน คือ

หม่อมจ่าง มีบุตร์และธิดา (จักกล่าวแต่) ๑ คน คือ

ช. ชื่อ "หม่อมราชวงศ์เล็ก" (เปนบุตร์ใหญ่)

หม่อมหุ่น มีบุตร์และธิดา (จักกล่าวแต่) ๒ คน คือ

ที่ ๑ ช. ชื่อ "หม่อมราชวงศ์โนรี" เดิมเปนหม่อมอนิรุทธเทวาศักดิ์หม่อมราชินิกูล ภายหลังเปนหลวงฤทธินายเวรกรมมหาดเล็ก

ที่ ๒ ญ. ชื่อ "หม่อมราชวงศ์ปลื้ม" (เปนหม่อมห้ามในสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์)

หม่อมเจ้าสนิท พระธิดากรมหลวงวงศาธิราชสนิท (พระองค์เจ้านวม) ในรัชกาลที่ ๒ เจ้าจอมมารดาชื่อเจ้าจอมมารดาปราง บุรพชนเปนชาวบางช้าง อันสมญาว่าเปนราชินิกูลรัชกาลที่ ๒ นั้น หม่อมเจ้าสนิทมีบุตรแลธิดามาก (จักกล่าวแต่) ๑ คน คือ

ช. ชื่อ "หม่อมราชวงศ์สมพูน"

บรรดาบุตรและธิดาพระองค์เจ้าประเสริฐศักดิ์ทั้งปวง เปน ร. ชั้น ๗ เพราะเปนบุตรและธิดา ร. ชั้น ๖

บัดนี้ถึงลำดับที่จักกล่าวถึง ร. ชั้น ๗ ทางพระชนนีเพิ่งต่อไปในสายท่านฉิมหรือรอด ร. ชั้น ๔ คือ

(๑) พระนมปริก ร. ชั้น ๖ (ธิดาพระยาอิศรานุภาพ ขุนเณรน้อย) เปนภรรยานายเสถียรรักษา ปลัดวังซ้าย (เที่ยง) สกุลรามัญเปน ข. ชั้น ๖ มีบุตรและธิดา (หลายคนจักกล่าวแต่) ๔ คน คือ

ที่ ๑ ญ. ชื่อ "เจียน" เปนพระสนมในรัชกาลที่ ๕ แต่เมื่อก่อนเถลิงถวัลยราชสมบัติ จึงมีศักดิ์เปนหม่อม ภายหลังถือเพศเปนชีเดิมอยู่กับสมเด็จกรมพระยาสุดารัตน์

ที่ ๒ ช. ชื่อ "ศรีสิทธิ์" เปนมหาดเล็กข้าหลวงเดิมรัชกาลที่ ๕ ต่อมาได้เปนหลวงอินทรมนตรี กรมสรรพากร ภายหลังออกบวชเปนพระภิกขุอยู่จนทุกวันนี้

ที่ ๓ ญ. ชื่อ "วาด" มีบรรดาศักดิ์เปนเจ้าจอมมารดาพระสนม ในรัชกาลที่ ๕ เดิมอยู่กับสมเด็จกรมพระยาสุดารัตน์ เมื่อเปนเจ้าจอมมารดาอยู่ตำหนักต่างหาก ภายหลังออกมาอยู่วังกรมหมื่นกำแพงเพ็ชร

ที่ ๔ ญ. ชื่อ "แปลก"

(๒) พระนมสำฤทธิ์ ร. ชั้น ๖ (ธิดาพระยาอิศรานุภาพขุนเณรน้อย) เปนภรรยาหม่อมราชวงศ์สุหร่าย พระพี่เลี้ยงในสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงศ์ เปนราชตระกูลทางกรมพระราชวังหลัง เปน ข. ชั้น ๖ มีบุตร์และธิดา (ที่ทราบ) ๑ คน คือ

ญ. ชื่อ "ผาด" เปนหม่อมมารดานางห้ามเจ้าฟ้าทรงกรม

(๓) พระพี่เลี้ยงพู่ ร. ชั้น ๖ (ธิดาพระยาอิศรานุภาพ ขุนเณรน้อย) เปนภรรยาพระยาพิไชยสงคราม (อ่ำ) สกุลอมรานนท์ เปน ข. ชั้น ๖ (ในที่นี้จักขอกล่าวแซกสักหน่อย ๑ คือพระยาพิไชยสงคราม (อ่ำ) ผู้นี้ นับว่าเปนคนสำคัญผู้ ๑ ในรัชกาลที่ ๕ ก่อนเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ เดิมเปนมหาดเล็กและนายเวรจางวางจนถึงปลัดกรม ในกรมอันเปนข้าหลวงน้อยนั้น ครั้นถึงรัชกาลที่ ๕ เปนข้าหลวงใหญ่ ก็ได้มีบรรดาศักดิ์เปนพระอินทรเทพเจ้ากรมพระตำรวจที่เดียว แล้วเลื่อนเปนพระยามหามนตรีในกรมนั้น มีอำนาจและกิตติคุณเปรื่องปราดมาก ต่อมามีความผิดต้องถอด ครั้นพ้นโทษแล้วภายหลังได้เปนพระยาพิไชยสงครามดังกล่าวแล้วจนถึงอนิจกรรม) พระยาพิไชยสงคราม (อ่ำ) มีบุตร์และธิดามาก ในที่นี้กล่าวถึงท่านพู่ จักกล่าวแต่ธิดาท่านพู่พอเปนตัวอย่าง ๒ คน คือ

ญ. ชื่อ "เพิ่ม" เดิมชื่อ "แพะ"

ญ. ชื่อ "ผิว"

บรรดาหลานพระยาอิศรานุภาพ (ขุนเณรน้อย) ทั้งปวงนี้เปน ร.ชั้น ๗ เพราะเปนบุตร์และธิดา ร.ชั้น ๖

หม่อมบุษบง ร.ชั้น ๖ (ธิดาท่านแสง) เปนภรรยาหม่อมเจ้ากุหลาบ ราชตระกูลกรมพระราชวังหลัง เปน ข.ชั้น ๖ มีธิดา (ที่ทราบ) ๑ คน คือ

ญ. ชื่อ "หม่อมราชวงศ์ลำดวน"

บรรดาหลานท่านแสงเปน ร.ชั้น ๗ เพราะเปนบุตร์และธิดา ร.ชั้น ๖

บัดนี้ถึงลำดับสายเจ้าจอมมารดาทรัพย์ ร.ชั้น ๔ บรรดาพระโอรสและธิดา หรือบุตร์และธิดา ร.ชั้น ๖ อันเปน ร.ชั้น ๗ ทางกรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ ได้กล่าวแล้ว จักกล่าวในสายอื่น ๆ ทางท่านผ่อง มีสายท่านน้อย ร.ชั้น ๕ เปนต้น ซึ่งเปน ร.ชั้น ๗ ต่อไป คือ

สายท่านน้อย

(๑) จางวางเล็ก ร.ชั้น ๖ (บุตร์จางวางพ่วง) มีภรรยาชื่อ "คำ" สกุลชาวสวนบางมด จังหวัดธนบุรีใต้ เปน ส.ชั้น ๖ มีบุตร์และธิดา (หลายคน จักกล่าวแต่) ๔ คน คือ

ที่ ๑ ญ. ชื่อ "ปริก" เดิมเปนข้าหลวงสมเด็จกรมพระยาสุดารัตน์ ต่อมาเปนเฒ่าแก่พนักงานฝ่ายใน ภายหลังได้เปนท้าวสุภัติการภักดี ผู้กำกับเครื่องพระกระยาหารอยู่ในพระบรมมหาราชวัง

ที่ ๒ ช. ชื่อ " เป๋า " เดิมได้เปนหลวงภูเบศรบริบาล ปลัดกรมในสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช แต่เมื่อยังทรงกรมเปนกรมพระนั้น เปนหมันไม่มีสายสืบ

ที่ ๓ ช. ชื่อ " หรุ่น "

ที่ ๔ ช. ชื่อ " กลั่น "

(๒) **พระยาพิทักษ์ภูบาล (พุ่ม)** ร. ชั้น ๖ (บุตรจางวางพ่วง) มีภรรยาชื่อ " เจียม " (สกุลใดไม่ทราบ) เปน ส. ชั้น ๖ มีธิดา ๑ คน คือ

ญ. ชื่อ " วัน "

(๓) **พระนมบาง** ร. ชั้น ๖ (ธิดาจางวางพ่วง) เปนภรรยาหม่อมราชวงศ์อ่ำ ราชตระกูลกรมพระราชวังหลัง ข. ชั้น ๖ เปนพระพี่เลี้ยงในสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช มีบุตรและธิดา (ที่ควรกล่าว) ๒ คน คือ

ที่ ๑ ญ. ชื่อ " หม่อมหลวงผาด " เดิมอยู่ในวังบุรพาภิรมย์ ภายหลังไปอยู่กับพระองค์เจ้าเฉลิมเขตรมงคล

ที่ ๒ ช. ชื่อ " หม่อมหลวงเวก " อยู่ในวังบุรพาภิรมย์ กับสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช (จนได้เปนที่พระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดชเจ้ากรม)

(๔) **พระพิบูลย์ไอศวริย์ (อ่อน)** ร. ชั้น ๖ (บุตรจางวางพ่วง) มีภรรยาชื่อ " อิน " (สกุลใดไม่ทราบ) เปน ส. ชั้น ๖ มีบุตร ๑ คน คือ

ช. ชื่อ " เปลี่ยน "

(๕) **นายเอี่ยม** ร.ชั้น ๖ (บุตร์จางวางพ่วง) มีภรรยาชื่อ "ฟอง" (สกุลใดไม่ทราบ) เปน ส.ชั้น ๖ มีบุตร์ (ที่ทราบ) ๒ คน คือ

ที่ ๑ ช.ชื่อ "ร่ำ"

ที่ ๒ ช.ชื่อ "เอม"

บรรดาหลานจางวางพ่วงทั้งปวงนี้เปน ร.ชั้น ๗ เพราะเปนบุตร์และธิดา ร.ชั้น ๖

(๑) **นายปึ่ง** ร.ชั้น ๖ (บุตร์พระยาพิพิธไอศูรย์ เนตร์) มีภรรยาชื่อ "งิ้ว" (สกุลใดไม่ทราบ) เปน ส.ชั้น ๖ มีบุตร์ (ที่ทราบ) ๑ คน คือ

ช.ชื่อ "เชื้อ"

(๒) **ญ. วอน** ร.ชั้น ๖ (ธิดาพระยาพิพิธไอศูรย์ เนตร์) เปนภรรยาพระยาพิทักษ์ภูบาล (พุ่ม) ร.ชั้น ๖ (บุตร์จางวางพ่วง) ไม่มีบุตร์และธิดา

(๓) **ญ. สัมฤทธิ** ร.ชั้น ๖ (ธิดาพระยาพิพิธไอศูรย์ เนตร์) เปนภรรยาจมื่นรักษพิมาน (กอน) (สกุลใดไม่ทราบ) เปน ข.ชั้น ๖ มีบุตร์ ๑ คน คือ

ช.ชื่อ "จรูญ"

(๔) **พระพิบูลย์ไอศวริย์ (เงิน)** ร.ชั้น ๖ (บุตร์พระยาพิพิธไอศูรย์ เนตร์) มีภรรยาชื่อ "เล็ก" (สกุลใดไม่ทราบ) เปน ส.ชั้น ๖ มีธิดา ๑ คน คือ

ญ. ชื่อ "สวาดิ"

บรรดาหลานพระยาพิพิธไอศูรย์ เนตร์) ทั้งปวงนี้เปน ร. ชั้น ๗ เพราะเปนบุตร์และธิดา ร. ชั้น ๖

(๑) ญ. พลอย ร. ชั้น ๖ (ธิดาพระยาอาหาร ทิน) เปนภรรยาพระชาติสุเรนทร์ (ชำ) (สกุลใดไม่ทราบ) เปน ข. ชั้น ๖ มีบุตร์ ๑ คน คือ

ช. ชื่อ "เล็ก" เปนจ่าเร่งงานรัดรุดกรมพระตำรวจ

(๒) นายเกลี้ยง ร. ชั้น ๖ (บุตร์พระยาอาหาร ทิน) มีภรรยาชื่อ "จีน" ส. ชั้น ๖ มีบุตร์ คือ

ช. ชื่อ "ผ่อง"

(๓) นายราชาภักดี (อรุณ) ร. ชั้น ๖ (บุตร์พระยาอาหาร ทิน) มีภรรยาชื่อ "แจ่ม" เปน ส. ชั้น ๖ มีบุตร์และธิดา ๒ คน คือ

ที่ ๑ ญ. ชื่อ "อุไร"

ที่ ๒ ช. ชื่อ "อุไทย"

(๔) ญ. สัมฤทธิ ร. ชั้น ๖ (ธิดาพระยาอาหาร ทิน) เปนภรรยาหลวงศิลปานุจิตร (ฉัตร) เปน ข. ชั้น ๖ มีบุตร์ธิดา (ไม่ทราบ)

(๕) นายจำรง (อุ่น) ร. ชั้น ๖ (บุตร์พระยาอาหาร ทิน) มีภรรยาชื่อหม่อมราชวงศ์ถนอม ราชตระกูลกรมพระราชวังหลัง เปน ส. ชั้น ๖ มีธิดา ๑ คน คือ

ญ. ชื่อ "งบ"

(๖) **พระนมอิน** ร.ชั้น ๖ (ธิดาพระยาอาหาร ทิน) เปน ภรรยาพระยานรราชจำนง (สกุล วรรณโกวิท) เปน ข.ชั้น ๖ มีบุตร์ ๑ คน คือ

ช. ชื่อ "กระจ่าง" เปนหลวงสุนทรนุรักษ์ นายอำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช

(๗) **หลวงอาวุธอัคนี (เจริญ)** ร.ชั้น ๖ (บุตร์พระยา อาหาร ทิน) มีภรรยาชื่อ "สาย" เปน ส.ชั้น ๖ มีบุตร์ ๑ คน คือ

ช. ชื่อ "จำรัส"

(๘) **ญ. เหลือง** ร.ชั้น ๖ (ธิดาพระยาอาหาร ทิน) เปน ภรรยาพระชาติสุเรนทร์ (ขำ) ข.ชั้น ๖ มีบุตร์ ๑ คน คือ

ช. ชื่อ "หลุย"

(๙) **นายอร่าม** ร.ชั้น ๖ (บุตร์พระยาอาหาร ทิน) มีภรรยา (ไม่ทราบชื่อ) เปน ส.ชั้น ๖ มีบุตร์ ๑ คน คือ

ช. ชื่อ "เริ่ม"

บรรดาหลานพระยาอาหาร (ทิน) ทั้งปวงนี้เปน ร.ชั้น ๗ เพราะ เปนบุตร์และธิดา ร.ชั้น ๖

อนึ่งบุตร์และธิดา อ.ชั้น ๖ ทางสายเขยของท่านน้อย **ร.ชั้น ๕** ภรรยาพระยาเทพอรชุน (แสง) ภรรยาอื่น ๆ นั้นเปน อ.ชั้น ๗ **เพราะ เปนบุตร์และธิดา** อ.ชั้น ๖ ทางสายเขย

(๑) **ท่านตาด** ร. ชั้น ๖ (ธิดาพระครูมหิธร อู่) เปนภรรยาพระยาไชยสุรินทร์ (เจี่ยม) สกุลเทพหัสดิน ณกรุงเทพ เปน ข. ชั้น ๖ มีบุตร์และธิดา คือ

ที่ ๑ ช. ชื่อ "พุด" เดิมเปนมหาดเล็กข้าหลวงเดิมในรัชชกาลที่ ๕ ได้เปนนายสนิทหุ้มแพร ต่อมาเปนนายจ่าเรศ ภายหลังเปนหลวงฤทธินายเวร ในกรมมหาดเล็กตามลำดับ

ที่ ๒ ญ. ชื่อ "กลีบ" เปนเจ้าจอมในรัชชกาลที่ ๕

ที่ ๓ ญ. ชื่อ "ลิ้นจี่" เปนเจ้าจอมในรัชชกาลที่ ๕

ที่ ๔ ญ. ชื่อ "พักเหลือง" เปนเจ้าจอมในรัชชกาลที่ ๕

ทั้ง ๔ นี้เปน ร. ชั้น ๗ เพราะเปนบุตร์และธิดา ร. ชั้น ๖

อนึ่งพระยาไชยสุรินทร์ (เจี่ยม) สามีท่านตาดนั้นก็นับว่าเปนคนสำคัญผู้หนึ่งในรัชชกาลที่ ๕ ควรจักกล่าวถึงบุรพชนและครอบครัวไว้ด้วยอีกแผนก ๑ ซึ่งมีบุรพชนเดิมมาแต่สายพระบรมราชวงศ์จักรีและสายราชินิกูลรัชชกาลที่ ๔ คือทางสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ ทรงพระนาม "เจ้าฟ้ากัน" อันเปนพระเชษฐภาดาของสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีนั้น สมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์มีนางห้ามเปนชายาคน ๑ ชื่อ "ผ่อง" เปนธิดาของเจ้าขรัวทองราชินิกูลรัชชกาลที่ ๔ ผู้เปนพี่ยาของเจ้าขรัวเงิน คือพระชนกของสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีในรัชชกาลที่ ๒ หม่อมผ่องมีพระธิดานามว่า "หม่อมเจ้าฉิม" หม่อมเจ้าฉิมมีบุตร์ชื่อ "หม่อมราชวงศ์ช้าง" อีกนัยหนึ่งว่า หม่อมราชวงศ์ช้าง

นั้น เปนพระโอรสของสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์นั้นเอง(๑) เมื่อเปนปัญหาอันจบไม่แตกอยู่ฉะนั้น ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ จึ่งโปรดเกล้า ฯ ให้มีบรรดาศักดิ์ในชั้นเริ่มแรกทีเดียวก็เปนพระยาราชภักดี ในกรมพระคลังมหาสมบัติ และทรงยกย่องมากแปลกกว่าผู้มีบรรดาศักดิ์ขุนนางในชั้นเดียวกัน ถึงกับโปรดให้บรรดาพระราชโอรสและธิดาทรงนับถือเปนพิเศษ เช่นต้องไปลาโสกันต์เปนต้น(๒) ประกอบทั้งสกุลนี้มีนามว่า "เทพหัสดิน ณกรุงเทพ" ย่อมหมายความว่า "เทพ" คือมาแต่สมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ "หัสดิน" แปลว่า "ช้าง" ก็คือฉะเพาะมาแต่พระยาราชภักดีนั้นเอง ไม่เหมือนกับสกุลณกรุงเทพอื่น ๆ ซึ่งฉะเพาะใช้แต่นามพระบิดาหม่อมเจ้าในกรมนั้น ๆ เท่านั้น ตามความมติอย่างนี้ จึ่งจักนับว่า พระยาราชภักดีเปน อ. ชั้น ๕ และพระยาไชยสุรินทร์เปน อ. ชั้น ๖ และเปน ข. ชั้น๖ ด้วย ในการที่สัมพันธ์ในราชินิกูลรัชกาลที่ ๓

---

(๑) นัยข้างหลังน่าจะเปนความจริง เล่ากันมาว่า เพราะหม่อมผ่องไม่มีหม่อมเจ้าชาย เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์จึงไม่กล้ารับพระยาราชภักดี (ช้าง) ว่าเปนหม่อมเจ้า เลยเปนเหตุให้สมเด็จพระศรีสุริเยนทรทรงรับเอาไปเลี้ยงไว้ จึงได้อยู่ด้วยกันกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาแต่น้อย และคนทั้งหลายจึงเรียกกันแต่ว่า "คุณช้าง" สอบอายุได้ความว่า พระยาราชภักดี (ช้าง) เกิดได้ ๓ ปี เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์จึงสิ้นพระชนม์ อายุแก่กว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๔ ปี

(๒) ข้อนี้สนับสนุนว่า พระยาราชภักดี ช้าง เปนชั้นหม่อมเจ้าในเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ คือเปนชั้นพระปิตุลาของพระเจ้าลูกเธอ ที่ไม่ทรงยกขึ้นเปนเจ้านั้น ก็เพราะเปน "คุณ" มาเสียช้านาน

พระยาไชยสุรินทร์ (เจียม) มีภรรยานอกจากท่านตาด ร. ชั้น ๖ อีกมาก มีสกุลต่าง ๆ กัน ย่อมเปน อ. ชั้น ๖ และภรรยาอื่น ๆ เหล่านั้น ต่างมีบุตร์และธิดามากหลาย จักยกขึ้นกล่าวแต่พอเปนตัวอย่าง คือ

ญ. จัด มีบุตร์ คือ

ช. ชื่อ "สินธุ์" เปนภรรยาพระยารัษฎานุประดิษฐ ผู้ว่าราชการจังหวัดตรัง อันนับว่าเปนบุตร์ผู้หญิงซึ่งมีชีพอยู่ในบัดนี้

ญ. ทองอยู่ มีบุตร์และธิดา (จักกล่าวแต่) บุตร์ ๒ คน คือ

ที่ ๑ ช. ชื่อ "สนั่น" เดิมเปนหลวงไพศาลศิลปสาตรแล้วเปนพระและเปนพระยามาตามลำดับในกรมศึกษาธิการ มีนามอย่างเดียวกัน ภายหลังได้เปนพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (๑) ปลัดทูลฉลองแล้วเลื่อนขึ้นเปนเสนาบดีกระทรวงธรรมการอยู่ทุกวันนี้

ที่ ๒ ช. ชื่อ "สนทัด" เดิมเปนหลวงอนุกิจวิธูร ในกรมศึกษาแล้วเลื่อนขึ้นเปนพระและพระยาตามลำดับนามอย่างเดียวกัน

ญ. สมบุญ มีบุตร์และธิดามาก (จักกล่าวแต่) บุตร์ ๒ คน คือ

ที่ ๑ ญ. ชื่อ "เสงี่ยม"

ที่ ๒ ช. ชื่อ "ชลอ" เปนพระอุภัยพิพากษา กระทรวงยุตติธรรม

ญ. ริ้ว มีบุตร์และธิดา (จักกล่าวแต่) บุตร์ ๑ คน คือ

ช. ชื่อ "สิริ" เดิมเปนหลวงอนุพาทย์ ในกรมศึกษา แล้วเลื่อนขึ้นเปนพระมีนามอย่างเดียวกัน

---

(๑) เดี๋ยวนี้เปนเจ้าพระยา

บรรดาบุตร์และธิดาพระยาไชยสุรินทร์ (เจียม) นอกจากที่เปนบุตร์และธิดาท่านตาดเปน อ. ชั้น ๗ เพราะเปนบุตร์และธิดา ข. ชั้น ๖ สายเขย

ส่วน ร. ชั้น ๗ ในสายนายเชกทางจางวางหนู ร. ชั้น ๕ อีกพวก ๑ นั้น

ญ. พริ้ง ร. ชั้น ๖ (ธิดาจางวางหนู) เปนภรรยาหลวงวุฒามาตย์ (หล่ำ) (สกุลใดไม่ทราบ) เปน ข. ชั้น ๖ มีบุตร์ ๑ คน คือ

ช. ชื่อ "มล" เปนมหาดเล็กหลวง

พระรักษาเทพ (เปื้อ) ร. ชั้น ๖ (บุตร์จางวางหนู) มีภรรยา ๒ คนต่างสกุลกัน เปน ส. ชั้น ๖

ภรรยาคน ๑ ชื่อ "แปลก" มีบุตรและธิดา ๔ คน คือ

ที่ ๑ ช. ชื่อ "เล็ก"

ที่ ๒ ญ. ชื่อ "ปอง"

ที่ ๓ ญ. ชื่อ "ปริก"

ที่ ๔ ญ. ชื่อ "ปลื้ม"

ภรรยาคน ๑ ชื่อ "ชื่น" มีธิดา ๑ คน คือ

ญ. ชื่อ "เบี่ยม"

บรรดาหลานจางวางหนูทั้งปวงเปน ร. ชั้น ๗ เพราะเปนบุตร์และธิดา ร. ชั้น ๖

สายนายฝรั่ง ร. ชั้น ๔ ชั้นบุตร์และธิดาหลวงอรรคนารี (เอม) และนายเจริญ เช่นนายต้มและนายเล็กเปนต้นที่เปน ร. ชั้น ๖ ไม่ทราบ

ชื่อภรรยาและบุตร์ธิดา จักกล่าวแต่ว่าเปน ร. ชั้น ๗ เหมือนกัน เพราะเปนบุตร์และธิดา ร. ชั้น ๖

บัดนี้ถึงลำดับจักต้องกล่าวถึงสายพัทลุงชั้น ๗ แต่สายนี้มีลำดับเปนชั้นสูง ๆ ตามกัน เมื่อถึงชั้นที่ ๖ ก็ล้วนแต่มีอายุน้อยยังไม่ทราบชื่อภรรยาและบุตร์ธิดา ทราบแต่คนเดียว คือ

ญ. **ละเมียด** ร. ชั้น ๖ (ธิดาหลวงจักรยานุชิต พิณ) เปนภรรยาหลวงธรรมรัฐ ผู้พิพากษาจังหวัดพัทลุง มีบุตร์และธิดา (ไม่ทราบชื่อ) เปน ร. ชั้น ๗

บรรดาสายพัทลุงที่สืบมาแต่บุตร์และธิดาท่านปล้อง ร. ชั้น ๒ ถึงบุตร์และธิดา ร. ชั้น ๖ ต่างเปน ร. ชั้น ๗ ทั่วกันทั้งสิ้น

ส่วนสายพัทลุงทางกรมหมื่นไกรสรวิชิต ซึ่งเปนสายเขยนั้นตามที่ได้กล่าวฉะเพาะนามบางคนมาแล้ว เมื่อถึงชั้นที่ ๗ จักต้องกล่าวต่อไปดังนี้

(๑) **หม่อมหลวงโต** อ. ชั้น ๖ (ธิดาเจ้าพระยาวิชิตวงศวุฒิไกร หม่อมราชวงศ์คลี่) เปนนางห้ามหม่อมเจ้าอนุกูลประพัทธ์ ในกรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ (พระองค์เจ้าเกษมสันตโสภาค) ในรัชกาลที่ ๔ เปน อ. ชั้น ๖ มีบุตร์และธิดา (ไม่ทราบชื่อ) เปนหม่อมราชวงศ์เปน อ. ชั้น ๗ ทุกคน

(๒) **หม่อมหลวงเลื่อน** อ. ชั้น ๖ (ธิดาเจ้าพระยาวิชิต ฯ หม่อมราชวงศ์คลี่) เปนนางห้ามหม่อมเจ้าทศศิริวงศ์ ในสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงศ์ ทางพระบรมราชวงศ์จักรี เปน ข. ชั้น ๖ แต่

ทางราชินิกูลรัชชกาลที่ ๓ เปน ร. ชั้น ๘ ซึ่งจักได้กล่าวต่อไป มีบุตรและธิดาเปน อ. ชั้น ๗ แต่จักงดไว้กล่าวชื่อในลำดับที่เปน ร. ชั้น ๙

(๓) หม่อมหลวงวาด อ. ชั้น ๖ (ธิดาเจ้าพระยาวิชิต ฯ หม่อมราชวงศ์คลี่) เปนนางห้ามหม่อมเจ้าตรีทิเพศพงศ์ ในกรมพระเทวะวงศ์วโรปการ (พระองค์เจ้าเทวัญอุไทยวงศ์) ในรัชชกาลที่ ๔ เปน ข. ชั้น ๖ มีบุตรและธิดาเปนหม่อมราชวงศ์ อ. ชั้น ๗ ทุกคน

หม่อมหลวงบุตรและธิดาพระยาศรีวรวงศ์ (หม่อมราชวงศ์จิตร) และพระยาสุรินทราชา (๑) (หม่อมราชวงศ์ลิทธิ) อ. ชั้น ๖ ยังเปนเด็กไม่มีสายสืบต่อในชั้น ๗ เวลานี้ ถ้ามีก็เปน อ. ชั้น ๗ เพราะเปนสายเขยเว้นแต่หลานพระยาสุรินทราชา ซึ่งร่วมกับหม่อมราชวงศ์ยุพา ซึ่งเปน ร. ชั้น ๕ จึงจะเปน ร. ชั้น ๗ เพราะเปนบุตรและธิดา ร. ชั้น ๖

ลำดับนี้ควรจักต้องกล่าวถึงสายทองมอญ อันเปนสายเขยในชั้นที่ ๗ เหมือนกัน ตามที่ฉะเพาะได้ระบุชื่อไว้แล้ว จักกล่าวต่อไปดังนี้

พระยาไชยนันทน์ (เชย) อ. ชั้น ๖ (บุตรพระยาวิเศษสัจธาดา โต) มีภรรยา (ที่จักกล่าว) ๒ คน คน ๑ ชื่อทรัพย์ (สกุลใดไม่ทราบ) เปน อ. ชั้น ๖ มีบุตร ๑ คน คือ

ช. ชื่อ "สอาด" เปนบุตรใหญ่ ได้เปนนายรองสนองราชบรรหาร แล้วเลื่อนเปนนายพลพ่ายหุ้มแพร และหลวงสิทธินายเวร ต่อมาเปนเจ้าหมื่นสรรเพธภักดีหัวหมื่น แล้วเปนพระยาวรสิทธิเสวีวัตรจางวาง ตามลำดับมาในกรมมหาดเล็ก

---

(๑) เดี๋ยวนี้เปนพระยาวิชิตวงศวุฒิไกร

ภรรยาพระยาไชยนันทน์ (เชย) อีกคน ๑ ชื่อ "แปลก" เปน ร. ชั้น ๗ (ธิดาพระนมปริกสายท่านฉิม) มีบุตร์และธิดามาก (จักกล่าวแต่) ๑ คน คือ

ช. ชื่อ "เชื้อ" เปนหลวงจำนงนาเวศ ราชนาวี

บรรดาบุตร์และธิดาพระยาไชยนันทน์ (เชย) ทั้งปวงเปน อ. ชั้น ๗ เพราะเปนบุตร์และธิดา อ. ชั้น ๖ แต่บุตร์และธิดาที่มีกับแปลกเปน ร. ชั้น ๗ ด้วย เพราะเปนบุตร์และธิดา ร. ชั้น ๗ ดังจะได้กล่าวในสายท่านฉิมต่อไป

หลวงมหาใจภักดิ์ (ตรึก) อ. ชั้น ๖ (บุตร์เจ้าพระยานรรัตน โต) มีภรรยาชื่อ "ทิม" มีธิดา คือ

ญ. ชื่อ "สอาด"

บรรดาหลานเจ้าพระยานรรัตน์ (โต) เปน อ. ชั้น ๗ เพราะเปนบุตร์และธิดา อ. ชั้น ๖

เจ้าพระยาเทเวศร (หม่อมราชวงศ์หลาน) อ. ชั้น ๖ (บุตร์พระองค์เจ้าสิงหนาท) มีภรรยามากต่างสกุลกัน ล้วนเปน อ. ชั้น ๖ เหมือนกัน ต่างมีบุตร์และธิดามากหลาย (จักกล่าวแต่) ภรรยาคน ๑ ชื่อ "เผื่อน" ซึ่งมีบุตร์เปนคนใหญ่แต่คนเดียว พอเปนตัวอย่าง คือ

ช. ชื่อ "หม่อมหลวง วราห์" เดิมเปนนายกวดหุ้มแพร แล้วเปนนายจ่ายง และหลวงฤทธินายเวร เจ้าหมื่นไวยวรนารถหัวหมื่น ตามลำดับมาในกรมมหาดเล็ก ต่อมาเปนพระยาศรีสุริยพาหะ กรมพระอัศวราช

ภายหลังเลื่อนเปนพระยาศรีกฤดากร (๑) จางวางกรมพระตำรวจวัง ในกระทรวงวัง

บรรดาบุตร์และธิดาเจ้าพระยาเทเวศรทั้งปวงเปน อ. ชั้น ๗ เพราะเหตุว่าเปนสายเขย

บรรดาบุตร์และธิดาชั้น ๗ ในสายหม่อม (ที่ไม่ทราบชื่อ) น้องหม่อมทับสามีท่านผ่อง ซึ่งเปนภรรยานายนาคน้องพระชนนี่เพ็งต่างชนนี บุตร์และธิดาเหล่านั้นจึงเปนราชินิกูลรัชชกาลที่ ๓ ต่อมาตามลำดับชั้นนั้น ๆ จนถึงเปน ร. ชั้น ๗ เพราะเปนบุตร์และธิดา ร. ชั้น ๖ ดังกล่าวแล้วในทางนายนาคนั้น ไม่ต้องกล่าวซ้ำในที่นี้อีก

บัดนี้จักกล่าวถึงสายพระนมรอด น้องนางพระชนนี่เพ็งที่สืบต่อมาเปน ร. ชั้น ๗ ต่อไป คือ

ญ. **ตาด** ร. ชั้น ๖ (ธิดาท่านสวน) ได้กล่าวมาในทางสายพระครูมหิธร (อู่) แล้ว ไม่ต้องกล่าวซ้ำในที่นี้อีก

บุตร์และธิดานายหน่ายและ ญ. กลั่น อันล้วนเปน ร. ชั้น ๖ มีภรรยาหรือสามีและบุตร์ธิดาต่อมาเปน ร. ชั้น ๗ นั้นไม่ทราบชื่อ ทราบแต่คนเดียวจึงนำมากล่าวไว้ คือ

นายชาย ร. ชั้น ๖ (บุตร์ ญ. กลั่น) คน ๑ (ทราบว่า) มีภรรยาชื่อ "ฟอง" เปน ส. ชั้น ๖ มีธิดา ๑ คน คือ

ญ. ชื่อ "สร้อง"

---

(๑) เดี๋ยวนี้เปนพระยาเทเวศรวงศวิวัฒน

ญ. ช่วง ร. ชั้น ๖ (บุตรพระอนุรักษ์ กลิ่น) เปนภรรยาหลวงหักริปูพ่าย ข. ชั้น ๖ มีธิดา ๒ คน คือ

ที่ ๑ ญ. ชื่อ "สุดใจ"

ที่ ๒ ญ. ชื่อ "พิมเล่น"

หลวงเสวกวัชรินทร์ (สงวน) และพันจ่า (ทอง) ราชนาวี ร. ชั้น ๖ (บุตรพระอนุรักษ์ โยธา กลิ่น) ทั้ง ๒ คนนี้ภรรยาชื่อใดและจะมีบุตรธิดาหรือไม่ ๆ ทราบ

บรรดาบุตรและธิดา ร. ชั้น ๖ ในสายพระนมรอดนี้ เปน ร. ชั้น ๗ ทุกคน

บัดนี้ถึงสายนายน้อย น้องยาพระชนนีเพ็งต่างชนนีสืบไปใน ร. ชั้น ๗ คือ

นายแก้ว ร. ชั้น ๖ (บุตรหลวงศรีเนาวรัตน สิต) มีภรรยาชื่อ "ปราง" ส. ชั้น ๖ มีธิดา คือ

ญ. ชื่อ "เปลี่ยน"

ญ. **เมือง** ร. ชั้น ๖ (ธิดาหลวงศรียศ หว่า) เปนภรรยานายแก้ว ร. ชั้น ๖ (พี่ชายนั้นเอง แต่ต่างมารดากัน) มีบุตรและธิดา (ที่ทราบ) ๒ คน คือ

ที่ ๑ ช. ชื่อ "ยิ้ม"

ที่ ๒ ช. ชื่อ "หุ่น"

(๑) ญ. พู่ ร. ชั้น ๖ (ธิดาพระยาจุฬา นาม) เปนภรรยานายหนู ข. ชั้น ๖ มีบุตรและธิดา ๒ คน คือ

ที่ ๑ ช. ชื่อ "เอี่ยม"

ที่ ๒ ญ. ชื่อ "อิ่ม"

(๒) **พระราชเศรษฐี (ด้วง)** ร. ชั้น ๖ (บุตรพระยาจุฬา นาม) มีภรรยาชื่อ "แสง" ส. ชั้น ๖ มีธิดา คือ

ญ. ชื่อ "แจ่ม"

(๓) ญ. **นาก** ร. ชั้น ๖ (บุตรีพระยาจุฬา นาม) เปนภรรยาหลวงสุนทร (แก้ว) ร. ชั้น ๖ (บุตร ญ. สุด) มีบุตร คือ

ช. ชื่อ "สัป"

(๔) **พระยาจุฬา (สิน)** ร. ชั้น ๖ (บุตรพระยาจุฬา นาม) มีภรรยา ๒ คนเปน ส. ชั้น ๖ คือ

ญ. เพ มีบุตรและธิดา (จักกล่าวแต่) ๒ คน คือ

ที่ ๑ ช. ชื่อ "สัน" เดิมเปนหลวงราชเศรษฐีแล้วเปนพระ ภายหลังเปนพระยาจุฬาราชมนตรี

ที่ ๒ ญ. ชื่อ "ละม้าย"

ญ. แดง มีบุตรและธิดา (จักกล่าวแต่) ๒ คน คือ

ที่ ๑ ช. ชื่อ "เสม" เปนหลวงศรีเนาวรัตน

ที่ ๒ ช. ชื่อ "สุด" เปนหลวงราชมนตรี

หลวงนนทเกษ (แย้ม) ร. ชั้น ๖ (บุตรพระศรียศ ฉิม) มีภรรยาชื่อ "ทับ" เปน ส. ชั้น ๖ มีบุตร ๒ คน คือ

ที่ ๑ ช. ชื่อ "ช้าง" เปนหลวงนนทเกษ

ที่ ๒ ช. ชื่อ "ฉ่ำ" เปนหลวงศรียศ

หลวงสุนทร (แก้ว) ร. ชั้น ๖ (บุตร์ ช. สุด) มีภรรยาคือนาก ร. ชั้น ๖ (ธิดาพระยาจุฬา นาม) นั้นเอง มีบุตร์ก็คือนายลัป (บุตร์ ญ. นาก) นั้นเอง

บรรดาบุตร์และธิดา ร. ชั้น ๖ ในสายนายน้อย น้องยาพระชนนีเพ็งทั้งปวงเปน ร. ชั้น ๗ เพราะเปนบุตร์และธิดา ร. ชั้น ๖

บัดนี้ถึงสายท่านสาด น้องนางพระชนนีเพ็งต่างชนนีสืบไปใน ร. ชั้น ๗ คือ

(๑) **หลวงวิชิตชาญศึก** (หม่อมหลวงปลื้ม) ร. ชั้น ๖ (บุตร์ ญ. ส้ม) มีภรรยา (ไม่ทราบชื่อ) เปน ส. ชั้น ๖ มีบุตร์และธิดา (ไม่ทราบเหมือนกัน)

(๒) **พระยาสากลกิจประมวญ (แปลก)** ร. ชั้น ๖ (บุตร์ ญ. ส้ม) มีภรรยา (ที่ทราบ) ชื่อ " พลอย " เปน ส. ชั้น ๖ มีบุตร์และธิดาหลายคน (ที่ทราบ) ๑ คน คือ

ญ. ชื่อ " พยุง "

บุตร์และธิดา ร. ชั้น ๖ ในสายพระยาไกรโกษา (ส่องเมือง) อื่น ๆ อีกนั้น (ตามที่ทราบ) ไม่มีสายสืบต่อไปอีก แต่จักกล่าวไว้ว่าบรรดาบุตร์และธิดา ร. ชั้น ๖ ทั้งปวง ในสายท่านสาดน้องนางพระชนนีเพ็งต่างชนนีนั้น เปน ร. ชั้น ๗ เพราะเปนบุตร์และธิดา ร. ชั้น ๖

ราชินิกูลชั้น ๘

บัดนี้จักกล่าวถึงราชินิกูลรัชกาลที่ ๓ ชั้น ๘ สืบต่อไปตามลำดับทางพระชนกจัน ที่มีเชื้อสายสืบต่อลำดับมาตามชื่อที่ปรากฏใน ร. ชั้น ๗ นั้น คือ

(๑) **นายเปลี่ยน** ร. ชั้น ๗ (บุตร์นายสวัสดิ์) มีภรรยาชื่อ "เคลือบ" เปน ส. ชั้น ๗ มีบุตร์และธิดา ๗ คน คือ

ที่ ๑ ญ. ชื่อ "สาคร"

ที่ ๒ ช. ชื่อ "ผล"

ที่ ๓ ญ. ชื่อ "พื้น"

ที่ ๔ ช. ชื่อ "แสวง"

ที่ ๕ ญ. ชื่อ "ไสว"

ที่ ๖ ช. ชื่อ "วาด"

ที่ ๗ ญ. ชื่อ "เสวียน"

(๒) **นายหลี** ร. ชั้น ๗ (บุตร์นายสวัสดิ์) มีภรรยาชื่อ "สุ่น" เปน ส. ชั้น ๗ มีธิดา ๓ คน คือ

ที่ ๑ ญ. ชื่อ "ผ่อง"

ที่ ๒ ญ. ชื่อ "เล็ก"

ที่ ๓ ญ. ชื่อ "คำ"

(๓) **ญ. อ่อน** ร. ชั้น ๗ (ธิดานายสวัสดิ์) เปนภรรยานายฉ่ำ ข. ชั้น ๗ มีธิดา ๔ คน คือ

ที่ ๑ ญ. ชื่อ "สวิง"

ที่ ๒ ญ. ชื่อ "เชื่อม"

ที่ ๓ ญ. ชื่อ "เชื้อ"

ที่ ๔ ญ. ชื่อ "ชิต"

(๔) ญ. ปลั่ง ร. ชั้น ๗ (ธิดานายสวัสดิ์) เปนภรรยานายพัน ข. ชั้น ๗ มีบุตร์และธิดา ๕ คน คือ

ที่ ๑ ช. ชื่อ "อยู่"

ที่ ๒ ญ. ชื่อ "ผิว"

ที่ ๓ ช. ชื่อ "กลีบ"

ที่ ๔ ช. ชื่อ "กลิ่ง"

ที่ ๕ ช. ชื่อ "เกลื่อน"

(๑) ญ. หม่อมอ่ำ ร. ชั้น ๗ (ธิดานายสว่าง) เปนนางห้าม หม่อมเจ้าดำรง (ปั้ง) ร. ชั้น ๗ มีธิดา ๕ คนคือ

ที่ ๑ ญ. ชื่อ "หม่อมราชวงศ์เสงี่ยม"

ที่ ๒ ญ. ชื่อ "หม่อมราชวงศ์ผะอบ"

ที่ ๓ ญ. ชื่อ "หม่อมราชวงศ์ส่าน"

ที่ ๔ ญ. ชื่อ "หม่อมราชวงศ์แส"

ที่ ๕ ญ. ชื่อ "หม่อมราชวงศ์ชื้น"

(๒) ญ. อ้น ร. ชั้น ๗ (ธิดานายสว่าง) เปนภรรยานายเล็ก ข. ชั้น ๗ มีธิดา ๔ คน คือ

ที่ ๑ ญ. ชื่อ "ปู่"
ที่ ๒ ญ. ชื่อ "แบ้น"
ที่ ๓ ญ. ชื่อ "ผ่อง"
ที่ ๔ ญ. ชื่อ "ภู่"

(๓) ญ. **เยื้อง** ร. ชั้น ๗ (ธิดานายสว่าง) เปนภรรยานายถม ข. ชั้น ๗ มีบุตร ๒ คน คือ

ที่ ๑ ช. ชื่อ "ร่วม"
ที่ ๒ ช. ชื่อ "ล้วน"

(๔) ญ. **สืบ** ร. ชั้น ๗ (ธิดานายสว่าง) เปนภรรยานายโต ข. ชั้น ๗ มีธิดา ๑ คน คือ

ญ. ชื่อ "เนื่อง"

ญ. **เล็ก** ร. ชั้น ๗ (ธิดา ญ. คล้ามกับนายมอน) เปนภรรยานายเทียบ ข. ชั้น ๗ มีบุตรแลธิดา ๓ คน คือ

ที่ ๑ ช. ชื่อ "เทียม"
ที่ ๒ ช. ชื่อ "สวาดิ"
ที่ ๓ ญ. ชื่อ "เพิ่ม"

หม่อมเจ้าดำรง (ปั๋ง) ร. ชั้น ๗ พระโอรสกรมขุนวรจักรธรานุภาพ (พระองค์เจ้าปราโมทย) ในรัชชกาลที่ ๒ (ซึ่งหม่อมพัน ร. ชั้น ๖ เปนมารดา) มีนางห้ามชื่อ "อ่ำ" ร. ชั้น ๗ (ธิดานายสว่าง หลานพระยารัตนอาภรณ์ (แตง) มีธิดา ๕ คนตามที่ได้กล่าวนามไว้ใน **ธิดาหม่อมอ่ำแล้ว**

อนึ่งบรรดาบุตร์และธิดา ร. ชั้น ๗ สายพระยารัตนอาภรณ์ (แดง) ได้ทราบชื่อโดยมาก สายท่านบุญมิได้ทราบแต่หลานหม่อมพัน แต่สายนายขุนทองต่อ ร. ชั้น ๗ ยังไม่ทราบ เพราะเหตุนั้นขอรวมกล่าวว่า บรรดาบุตร์และธิดา ร. ชั้น ๗ นี้ทุกคนทั้ง ๓ สายนี้ นับเปน ร. ชั้น ๘ เพราะเปนบุตร์และธิดา ร. ชั้น ๗ ตามที่ได้กล่าวนามไว้แล้ว

เมื่อจักหวนกล่าวถึงทางสายภรรยาน้อยนายนาคตามระเบียบเชื้อสายที่ติดต่อลงมาจะเปนดังนี้

พระยารัษฎานุประดิษฐ (สินธุ์) ร. ชั้น ๗ (บุตร์พระยาไชยสุรินทร์ เจี่ยม กับ ญ. จัด ร. ชั้น ๖) มีภรรยา ๒ คน คน ๑ ชื่อ "โปร่ง" เปน ส. ชั้น ๗ มีธิดา ๑ คน คือ

ญ. ชื่อ "แต้ม"

ภรรยาอีกคน ๑ ชื่อ "วร" เปน ส. ชั้น ๗ มีธิดา ๑ คน คือ

ญ. ชื่อ "ปาน"

(๑) นายครก ร. ชั้น ๗ (บุตร์ ญ. เจี่ยมกับนายยิ้ม) มีภรรยาชื่อ "จั่น" เปน ส. ชั้น ๗ มีบุตร์และธิดา ๓ คน คือ

ที่ ๑ ช. ชื่อ "ช่วง"

ที่ ๒ ญ. ชื่อ "พร้อม"

ที่ ๓ ญ. ชื่อ "เย็น"

(๒) นายเยี่ยม ร. ชั้น ๗ (บุตร์เจี่ยมกับนายยิ้ม) มีภรรยาชื่อ "ผ่อง" ร. ชั้น ๘ และเปน ส. ชั้น ๗ ด้วย มีบุตร์และธิดา ๕ คน คือ

ที่ ๑ ช. ชื่อ "ย้อย"

ที่ ๒ ญ. ชื่อ "ลำเนียง"

ที่ ๓ ช. ชื่อ "ยุ้ย"

ที่ ๔ ช. ชื่อ "เยือน"

ที่ ๕ ช. ชื่อ "หยด"

นายต่าง ร. ชั้น ๗ (บุตร์นายต้นกับ ญ. แพ) มีภรรยาชื่อ "แบ้น" เปน ส. ชั้น ๗ มีบุตร์และธิดา ๕ คน คือ

ที่ ๑ ญ. ชื่อ "หยัด"

ที่ ๒ ช. ชื่อ "ไย"

ที่ ๓ ช. ชื่อ "เยื่อ"

ที่ ๔ ญ. ชื่อ "ระไว"

ที่ ๕ ญ. ชื่อ "ระแวง"

นายพ่วง ร. ชั้น ๗ (บุตร์นายปาน ญ. ใจ) มีภรรยาชื่อ "เอี้ยง" เปน ส. ชั้น ๗ มีบุตร์ ๑ คน คือ

ช. ชื่อ "ใหญ่"

(๑) **นายนิต** ร. ชั้น ๗ (บุตร์นายเอี่ยม ญ. ใย) มีภรรยาชื่อ "จีน" เปน ส. ชั้น ๗ มีบุตร์ ๒ คน คือ

ที่ ๑ ช. ชื่อ "สายหยุด"

ที่ ๒ ช. ชื่อ "สุดใจ"

(๒) **นายแจ่ม** ร. ชั้น ๗ (บุตร์นายเอี่ยม ญ. ใย) มีภรรยาชื่อ "จัด" เปน ส. ชั้น ๗ มีบุตร์และธิดา ๒ คน คือ

ที่ ๑ ญ. ชื่อ "เพี้ยน"

ที่ ๒ ช. ชื่อ "นาค"

บรรดาบุตร์และธิดา ร. ชั้น ๗ ทั้งปวงในสายนายนาคนี้เปน ร. ชั้น ๘ เพราะเปนบุตร์และธิดา ร. ชั้น ๗

ทางพระชนกชนนีร่วมกัน คือ บรรดาบุตร์และธิดาซึ่งเปน ร. ชั้น ๗ ในสายรัชกาลที่ ๓ พระภัศดาและพระชายาหรือสามีและภรรยาที่ไม่ได้เปนราชินิกูลรัชกาลที่ ๓ นั้นนับเปน ข. หรือเปน ส. ชั้น ๗ ทั้งสิ้น พระโอรสหรือบุตร์และธิดาที่จักกล่าวต่อไปนี้ ตามลำดับฉะเพาะแต่ที่ได้ระบุพระนามหรือนามไว้แล้วพอเปนตัวอย่าง จึ่งจักกล่าวต่อไปแต่ฉะเพาะสายนั้นๆ ดังนี้

(๑) พระยาไชยสุรินทร์ (หม่อมราชวงศ์เทวะหนึ่ง) ร. ชั้น ๗ (บุตร์พระองค์เจ้ามงคลเลิศ) มีภรรยาชื่อ "ละม้าย" สกุลเทพหัสดิน และภรรยาอื่นๆ อีกมาก ล้วนนับว่าเปน ส. ชั้น ๗ ต่างมีบุตร์และธิดามากหลาย จักยกขึ้นกล่าวแต่คนเดียว คือ

ช. ชื่อ "หม่อมหลวงเทวะเลิศ"

(๒) หม่อมราชวงศ์สว่าง ร. ชั้น ๗ (ธิดาพระองค์เจ้ามงคลเลิศ) เปนนางห้ามสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงศ์ ร. ชั้น ๗ มีพระโอรสและธิดาซึ่งจะได้กล่าวต่อไปในทางสมเด็จเจ้าฟ้าพระองค์นั้น

(๓) หม่อมนราธิราช (ชิต) ร. ชั้น ๗ (บุตร์พระองค์เจ้ามงคลเลิศ) มีภรรยาชื่อ "วน" เปน ส. ชั้น ๗ มีบุตร์และธิดา คือ

ที่ ๑ ช. ชื่อ "หม่อมหลวงเชื้อ"

ที่ ๒ ญ. ชื่อ "หม่อมหลวงสละ"

บรรดาหลานพระองค์เจ้ามงคลเลิศทั้งปวงเปน ร. ชั้น ๘ เพราะเปนบุตร์และธิดา ร. ชั้น ๗

(๑) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ร. ชั้น ๗ (พระราชโอรสสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี) มีพระบรมราชินีนาถและพระบรมราชเทวี พระราชเทวี พระอัครชายาเธอ พระราชชายาและพระสนมต่างชั้นมาก ล้วนนับว่าเปน ส. ชั้น ๗ เว้นไว้แต่พระอัครชายาเธอที่เปน ร. ชั้น ๖ ต่างมีพระบรมราชโอรสและธิดาหรือพระราชโอรสและธิดาเปนเจ้าฟ้าหรือพระองค์เจ้ามากหลาย จักกล่าวแต่ที่เปนพิเศษและเกี่ยวข้องในราชินิกูลรัชชกาลที่ ๓ คือ

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ (พระราชธิดาในรัชชกาลที่ ๔) มีพระบรมราชโอรสและธิดา (หลายพระองค์จักกล่าวแต่) ๖ พระองค์ คือ

ที่ ๑ ญ. ทรงพระนามว่า "เจ้าฟ้าพาหุรัดมณีมัย" ในรัชชกาลที่ ๖ ได้ทรงกรมเปน "สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระเทพนารีรัตน" ประทับอยู่กับสมเด็จพระบรมราชชนนีในพระบรมมหาราชวัง สิ้นพระชนม์แต่ยังทรงพระเยาว์

ที่ ๒ ช. คือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระนามว่า "เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ" เดิมได้ทรงกรมเปน "สมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนเทพทวาราวดี" ต่อมาดำรงพระอิศสริยศักดิ์เปน "สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชมกุฎราชกุมาร" ครั้นเมื่อได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ มีพระนามาภิธัยเช่นที่กล่าวมาแล้ว เดิมประทับอยู่กับสมเด็จพระบรมราชชนนีในพระ

บรมมหาราชวัง เมื่อเสด็จออกไปทรงศึกษาวิชชาทวีปยุโรปเสด็จประทับอยู่ณะประเทศอังกฤษ ครั้นเสร็จการทรงศึกษาเสด็จเข้ามาประทับอยู่ณะพระราชวังสราญรมย์ ต่อมาเสด็จไปประทับณะตำหนักสวนปารุสกวัน ตำบลสวนดุสิต จังหวัดพระนคร ครั้นเมื่อได้เถลิงถวัลยราชสมบัติ ประทับอยู่ณะพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เมื่อเสร็จการพระบรมราชาภิเษกเฉลิมพระราชมณเฑียรแล้ว เสด็จประทับอยู่ณะพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ในหมู่พระราชมณเฑียรเก่าพอสมควรแก่กาล ต่อมาเสด็จไปประทับอยู่ณะพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทบ้าง พระที่นั่งอัมพรสถานณะพระราชวังดุสิตบ้าง พระตำหนักสวนจิตรลดาในบริเวณสวนดุสิตบ้าง พระที่นั่งภานุมาศจำรูญ (องค์ใหม่) ในพระบรมมหาราชวังบ้างตลอดมาจนกาลทุกวันนี้

ที่ ๓ ช. ทรงพระนามว่า "เจ้าฟ้าจักรพงศ์ภูวนาถ" เดิมทรงกรมเปนสมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนพิษณุโลกประชานาถ ต่อมาเปนสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวง มีพระนามเช่นเดียวกัน เดิมประทับอยู่กับสมเด็จพระบรมราชชนนีในพระบรมมหาราชวัง เมื่อเสด็จออกไปทรงศึกษาวิชชาณะทวีปยุโรป แต่ก่อนประทับอยู่ณะประเทศอังกฤษ แล้วไปประทับอยู่ณะประเทศรุสเซีย ครั้นเสร็จการทรงศึกษา เสด็จเข้ามาประทับอยู่ณะพระตำหนักปารุสกวันจนถึงทุกวันนี้

ที่ ๔ ช. ทรงพระนามว่า "เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ" ทรงกรมเปนสมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนนครราชสิมา เดิมประทับอยู่กับสมเด็จพระบรมราชชนนีในพระบรมมหาราชวัง เมื่อเสด็จออกไปทรงศึกษาวิชชาณะทวีป

ยุโรป ประทับอยู่ณะประเทศอังกฤษ เสร็จการทรงศึกษาเสด็จเข้ามาประทับณะพระตำหนักสวนกุหลาบ ณะบริเวณสวนดุสิต (ไม่ใช่สวนกุหลาบเดิมในพระบรมมหาราชวัง)

ที่ ๕ ช. ทรงพระนามว่า "เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก" ทรงกรมเปนสมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนเพ็ชรบูรณอินทราไชย เดิมประทับอยู่กับสมเด็จพระบรมราชชนนี่ในพระบรมมหาราชวัง เมื่อเสด็จออกไปทรงศึกษาวิชชาณะทวีปยุโรป ประทับอยู่ณะประเทศอังกฤษ เสร็จการทรงศึกษาเสด็จเข้ามาประทับณะ (วังปทุมวัน)

ที่ ๖ ช. ทรงพระนามว่า "เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์" ทรงกรมเปนสมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนสุโขทัยธรรมราชา เดิมประทับอยู่กับสมเด็จพระบรมราชชนนี่ในพระบรมมหาราชวัง เมื่อเสด็จออกไปทรงศึกษาวิชชาณะทวีปยุโรป ประทับอยู่ณะประเทศอังกฤษ เสร็จการทรงศึกษาเสด็จเข้ามาประทับณะวังตำบลท่าเตียน จังหวัดพระนคร (๑) ซึ่งเปนของสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลก

บรรดา พระบรมราชโอรสและ ธิดาใน สมเด็จ พระศรีพัชรินทรา บรมราชินีทั้งปวงเปน ร. ชั้น ๘ เพราะเปนพระบรมราชโอรสและธิดา ร. ชั้น ๗

สมเด็จพระมาตุจฉาเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ (พระราชธิดาในรัชชกาลที่ ๔) มีพระบรมราชธิดา ๑ พระองค์ คือ

---

(๑) สมเด็จพระราชปิตุลา ฯ ทรงพระนิพนธ์หนังสือนี้เมื่อก่อนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชชกาลปัจจุบันนี้เสด็จไปประทับณะวังสุโขทัย

ญ. ทรงพระนามว่า "เจ้าฟ้ากรรณาภรณ์เพ็ชร์รัตน" มีเหตุสิ้นพระชนม์แต่ทรงพระเยาว์พร้อมกับสมเด็จพระชนนี เปน ร. ชั้น ๘ เพราะเปนพระบรมราชธิดา ร. ชั้น ๗

สมเด็จพระมาตุจฉาเจ้า สว่างวัฒนา (พระราชธิดาในรัชชกาลที่ ๔) มีพระบรมราชโอรสและธิดา (หลายพระองค์จักกล่าวแต่) ๔ พระองค์ คือ

ที่ ๑ ช. ทรงพระนามว่า "เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ" แล้วเปนสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชมกุฎราชกุมาร เสด็จสวรรคตแต่ประถมวัยในรัชชกาลที่ ๖ เปน "สมเด็จพระบรมเชฏฐาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ" เดิมประทับอยู่กับสมเด็จพระบรมราชชนนี เมื่อทรงพระเจริญขึ้นเสด็จออกมาประทับอยู่ณะสถานที่กรมมหาดเล็ก ซึ่งต่อมาเปนสถานรัฐมนตรีสภาในพระบรมมหาราชวัง

ที่ ๒ ช. ทรงพระนามว่า "เจ้าฟ้าสมมติวงศ์วโรทัย" ทรงกรมเปนสมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนศรีธรรมราชธำรงฤทธิ์ เดิมประทับอยู่กับสมเด็จพระบรมราชชนนี ครั้นทรงพระเจริญขึ้น เสด็จออกมาประทับอยู่ณะสถานที่สมเด็จพระบรมเชฏฐาธิราชประทับอยู่เดิม ในพระบรมมหาราชวังจนสิ้นพระชนม์ไป

ที่ ๓ ญ. ทรงพระนามว่า "เจ้าฟ้าวลัยอลงกรณ์" ทรงกรมเปนสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงเพ็ชรบุรีราชสิรินทร เดิมประทับอยู่กับสมเด็จพระบรมราชชนนี ภายหลังเสด็จประทับอยู่กับสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินี ทรงรับมาอภิบาลถึงทุกวันนี้

ที่ ๔ ช. ทรงพระนามว่า "เจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช" ทรงกรมเปนสมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ เดิมประทับอยู่กับสมเด็จพระบรมราชชนนี้ เมื่อเสด็จออกไปทรงศึกษาวิชชาณะทวีปยุโรป แต่ก่อนประทับอยู่ณะประเทศอังกฤษ แล้วไปประทับอยู่ณะประเทศเยอรมนี้ เมื่อเสด็จกลับเข้ามาประทับอยู่ณะวังตำบลถนนประทุมวัน จังหวัดพระนคร แล้วเสด็จกลับออกไปทรงศึกษาอีก ประทับอยู่ณะทวีปอเมริกา

บรรดาพระบรมราชโอรสและธิดาในสมเด็จพระมาตุจฉาเจ้า สว่างวัฒนา พระบรมราชเทวีทั้งปวง เปน ร. ชั้น ๘ เพราะเปนพระบรมราชโอรสและธิดา ร. ชั้น ๗

พระนางเจ้าสุขุมาลมารศรี พระราชเทวี (พระราชธิดาในรัชชกาลที่ ๔) มีพระราชโอรสและธิดา ๒ พระองค์ คือ

ที่ ๑ ญ. ทรงพระนามว่า "เจ้าฟ้าสุทธาทิพรัตน" ทรงกรมเปนสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงศรีรัตนโกสินทร เดิมประทับอยู่กับพระราชชนนี้ในพระบรมมหาราชวัง ทั้งที่พระตำหนักณะพระราชวังดุสิต และต่อมาณะวังพระกนิษฐภาดา คือสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงนครสวรรค์วรพินิตนั้น

ที่ ๒ ช. ทรงพระนามว่า "เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์" เดิมทรงกรมเปนสมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนมไหสุริยสงขลา แล้วเปลี่ยนเปนสมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนนครสวรรค์วรพินิต ต่อมาเปนสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงมีพระนามเปนนครสวรรค์อย่างเดียวกัน เดิมประทับอยู่กับพระราชชนนี้ในพระบรมมหาราชวัง เมื่อเสด็จออกไปทรงศึกษาวิชชาณะทวีปยุโรป แต่ก่อนประทับอยู่ณะประเทศอังกฤษ แล้วไปประทับอยู่ณะประเทศเยอรมนี้

เมื่อเสร็จการทรงศึกษาแล้ว เสด็จเข้ามาประทับณะวังบางขุนพรหม จังหวัดพระนครถึงทุกวันนี้

พระราชโอรสและธิดาในพระนางเจ้าพระราชเทวีทั้ง ๒ พระองค์นี้เปน ร. ชั้น ๘ เพราะเปนพระราชโอรสและธิดา ร. ชั้น ๗

ใน ที่นี้จักขอแซกพระบุรพชนของพระนางเจ้าสุขุมาลมารศรีพระราชเทวีในรัชชกาลที่ ๕ สักหน่อยหนึ่ง ซึ่งเห็นควรจักกล่าวไว้ สำหรับเนื่องไปในสายอื่น ๆ ด้วย พระบุรพชนทางพระชนกเปนพระบรมวงศ์จักรีได้กล่าวไว้แล้ว ทางพระชนนีได้กล่าวไว้แล้วเหมือนกัน แต่เพียงชั้นเจ้าคุณจอมมารดาสำลีผู้เปนเจ้าจอมมารดาเท่านั้น แต่บุรพชนทางนี้ยังหาได้กล่าวในชั้นสูงต่อขึ้นไปไม่ บุรพบุรุษของเจ้าคุณจอมมารดาสำลี มาแต่สกุลชาวบางช้าง ตำบลอัมพวา จังหวัดสมุทสงคราม ซึ่งสมญาว่าเปนราชินิกูลรัชชกาลที่ ๒ นั้น สืบต่อมาถึงเจ้าคุณพระไอยิกานวล ซึ่งเปนพระน้องนางร่วมพระชนนี กับสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีในรัชชกาลที่ ๑ เปนภรรยาเจ้าพระยาอัครมหาเสนา (บุนนาค) เปนเชื้อสายเฉกอหมัดแขกชาติเปอเซีย ทั้ง ๒ นี้เปน อ. ชั้น ๒ และชั้นนี้มีนามสกุลว่า (บุนนาค) มีบุตรและธิดาหลายคน ในที่นี้จักกล่าวแต่บุตรคนเดียวซึ่งเกี่ยวแก่สายนี้ คือสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติ (ทัด) เปน อ. ชั้น ๓ มีภรรยามากเปน อ. ชั้น ๓ เหมือนกัน ต่างภรรยามีบุตรและธิดามากหลาย เอกภรรยาคือเจ้าคุณหญิงน้อย เปนธิดาคุณหญิงม่วงซึ่งเปนธิดาเจ้าคุณพระไอยกาชูโต พระพี่ยาของสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีผู้ ๑ ซึ่งเปนพี่เจ้าคุณ

พระไอยิกานวลเหมือนกัน อันไม่ควรจักกล่าวถึงบุตร์และธิดาเจ้าคุณหญิงน้อยในที่นี้ ที่จักกล่าวในที่นี้แต่ฉะเพาะอนุภรรยาของสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติผู้ ๑ ชื่อ "น้อย" คือมารดาของเจ้าคุณจอมมารดาสำลี อ. ชั้น ๔ ซึ่งเปนเจ้าจอมมารดาของพระนางเจ้าสุขุมาลเช่นกล่าวแล้ว ในทางนี้พระนางเจ้าสุขุมาลนับเปน อ. ชั้น ๕ แต่ต้องเปน ส. ชั้น ๗ ด้วยในลำดับนี้

พระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าอุบลรัตนนารีนาค มีพระราชธิดา ๑ พระองค์ คือ

ญ. ทรงพระนามว่า "เจ้าฟ้าเยาวมาลย์นฤมล" เดิมเปนพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้า แล้วเปนสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้า ต่อมาทรงกรมเปนสมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนสวรรคโลกลักษณวดี เดิมประทับอยู่กับพระชนนี ต่อมาเสด็จออกมาประทับพระตำหนักสวนบัวพระราชวังดุสิต กับสมเด็จพระมาตุจฉาเจ้าตลอดกาลสิ้นพระชนม์

พระอัครชายาเธอพระองค์เจ้าเสาวภาคนารีรัตน มีพระราชธิดา ๑ พระองค์ คือ

ญ. ทรงพระนามว่า "เจ้าฟ้าจันทราสรัทวาร" เดิมเปนพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้า แล้วเปนสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้า ต่อมาทรงกรมเปนสมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนพิจิตรเจษฎจันทร์ เดิมประทับอยู่กับพระชนนี และต่อมากับสมเด็จพระมาตุจฉาทั้ง ๒ พระองค์ สิ้นพระชนม์ณะพระราชวังบางปะอิน

พระอัครชายาเธอพระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ มีพระราชโอรสและธิดา ๔ พระองค์ คือ

ที่ ๑ ช. ทรงพระนามว่า "เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร" เดิมเปนพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้า แล้วเปนสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้า ต่อมาทรงกรมเปนสมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนลพบุรีราเมศวร์ เดิมประทับอยู่กับพระชนนี เมื่อเสด็จออกไปทรงศึกษาวิชชาณะทวีปยุโรป ประทับอยู่ณะประเทศอังกฤษ เสร็จการทรงศึกษาเสด็จเข้ามาประทับณะวังบริเวณดุสิต จังหวัดพระนคร และเพราะทรงมีตำแหน่งเปนสมุหเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราช ตลอดจนกาลที่ได้เปนอุปราชปักษ์ใต้ด้วย โดยมากต้องเสด็จออกไปประทับอยู่ณะจังหวัดสงขลา มีวังที่ประทับอยู่ณะตำบลเขาน้อย ใกล้กับตัวเมืองสงขลา

ที่ ๒ ญ. ทรงพระนามว่า "เจ้าฟ้านภาจรจำรัสศรี" เดิมเปนพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้า แล้วเปนสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้า ประทับอยู่กับพระชนนี สิ้นพระชนม์เสียแต่ยังทรงพระเยาว์

ที่ ๓ ญ. ทรงพระนามว่า "เจ้าฟ้ามาลินีนพดารา" เดิมเปนพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้า แล้วเปนสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้า ประทับอยู่กับพระชนนีทุกสถานถึงกาลทุกวันนี้ (๑)

ที่ ๔ ญ. ทรงพระนามว่า "เจ้าฟ้านิภานภดล" เดิมเปนพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้า แล้วเปนสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้า (๒) ประทับอยู่กับพระชนนีและพระเชฏฐภคินีทุกสถานถึงกาลทุกวันนี้

---

(๑) ต่อมาทรงสถาปนาเปนกรมขุนศรีสัชนาลัย สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘

(๒) ต่อมาทรงสถาปนาเปนกรมขุนอู่ทองเขตต์ขัตติยนารี

บรรดาพระราชโอรสและธิดาในพระอัครชายาเธอทั้ง ๓ พระองค์ที่กล่าวพระนามมาแล้ว เปน ร. ชั้น ๘ ถ้านับทางพระชนนี่เปน ร. ชั้น ๗

เมื่อจักกล่าวถึงบุรพชนของพระอัครชายาในที่นี้ ทางพระชนกเปนพระบรมราชวงศ์จักรี สัมพันธ์ราชินิกูลรัชชกาลที่ ๓ ดังกล่าวแล้ว ทางชนนี คือ เจ้าจอมมารดาจีนได้กล่าวแล้วเหมือนกันว่ามาแต่เชื้อจีน จักกล่าวในที่นี้แต่บุรพชนของเจ้าจอมมารดาเอมน้อย ผู้เปนเจ้าจอมมารดาของกรมหมื่นภูมินทรภักดี คือ บุรพบุรุษมาแต่ข้าหลวงเดิมในรัชชกาลที่ ๑ ก่อนได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติตั้งแต่ครั้งกรุงธนบุรี สืบสายมาถึงนายแสงเปนจางวางในสมเด็จพระเจ้าหลานเธอในรัชชกาลที่ ๑ คือเจ้าฟ้าอภัยธิเบศร (หรือหม่อมเหม็น) ฝ่ายบุรพสัตรีชื่อ "คุ้ม" เปนท้าวมังษี (ท้าววิเศษนอก) ทั้ง ๒ นี้คือบิดามารดาเจ้าจอมมารดาเอมน้อยที่กล่าวแล้ว

เจ้าดารารัศมี พระราชชายา สกุลณะเชียงใหม่ มีพระราชธิดา ๑ พระองค์ คือ

ญ. ทรงพระนามว่า "พระองค์เจ้าวิมลนาคนพีสี" สิ้นพระชนม์แต่ยังทรงพระเยาว์

บุรพชนของเจ้าดารารัศมีพระราชชายานั้น มาแต่วงศ์ผู้ครองเมืองภาคพายัพ ซึ่งสมญาว่าสกุลณะเชียงใหม่ จักไม่กล่าวถึงครั้งดึกดำบรรพ์ จักตัดเอาแต่เพียงชั้นพระยากาวิละผู้ครองนครลำปาง ได้ไปเปนเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ มีบุตรผู้ ๑ ได้เปนเจ้าครองนครเชียงใหม่สืบมา

ภายหลังได้มีฐานันดรศักดิ์เปนพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ มีธิดาผู้ ๑ ชื่อ "เจ้าทิพเกษร" เปนภรรยาน้อยอินทนนท์ ซึ่งได้เปนเจ้าบุรีรัตน และเจ้าอุปราช ตำแหน่งในนครเชียงใหม่ตามลำดับ ต่อมาได้เปนเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ภายหลังได้เปนพระเจ้าอินทวิชยานนท์ พระเจ้านครเชียงใหม่ผู้นี้ คือ ชนกของเจ้าดารารัศมีพระราชชายา อันเจ้าทิพเกษรธิดาพระเจ้ากาวิโลรสเปนชนนี้ และเจ้าดารารัศมีพระราชชายานั้น เดิมเมื่ออยู่กับชนกชนนีมีศักดิ์สมญาว่า "เจ้าดารารัศมี" เมื่อเปนพระสนมเอกในรัชกาลที่ ๕ แต่ก่อนสมญาว่าเจ้าจอมมารดาดารารัศมี ต่อมาได้เลื่อนศักดิ์ขึ้นเปนพระราชชายาเจ้าดารารัศมี เมื่อประทับอยู่ณะกรุงเทพ ฯ มีตำหนักในพระบรมมหาราชวังและที่พระราชวังดุสิต บัดนี้ขึ้นไปอยู่ณะนครเชียงใหม่ พระราชชายาเจ้าดารารัศมีนั้น นับว่าเปน ส. ชั้น ๗ และพระธิดาเปน ร. ชั้น ๘ เพราะเปนพระราชธิดา ร. ชั้น ๗

เจ้าคุณจอมมารดาแพ ราชินิกูลรัชกาลที่ ๒ มีพระราชธิดา ๓ พระองค์ คือ

ที่ ๑ ญ. ทรงพระนามว่า "พระองค์เจ้าศรีวิลัยลักษณ" เดิมแรกประสูติในรัชกาลที่ ๔ มีพระอิสสริยศักดิ์เปนหม่อมเจ้า ยังไม่มีพระนามอยู่ไม่ช้านัก พอถึงรัชกาลที่ ๕ จึงเปนพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าตามพระนามที่กล่าวแล้ว ภายหลังได้ทรงกรมเปนกรมขุนสุพรรณภาควดี เมื่อรัชกาลที่ ๕ ประทับอยู่กับเจ้าจอมมารดาณะตำหนักในพระบรมมหาราชวัง ทั้งที่พระราชวังดุสิตด้วย และกรมขุนสุพรรณพระองค์นี้ ได้รับพระ

อิสสริยศักดิ์แปลกปลาดในชั้นพระเจ้าลูกเธอ คือเมื่อโสกันต์ มีงานถึง ๖ วันแห่รอบนอก และมีเขาไกรลาสเช่นโสกันต์เจ้าฟ้าเปนพิเศษแต่องค์เดียว เมื่อสิ้นพระชนม์พระศพก็ได้ประดิษฐานณะพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท และเมื่อเวลาจะพระราชทานเพลิง มีงานณะพระราชวังบางปะอิน พระศพทรงพระโกษฐทองเล็ก ซึ่งหุ้มทองคำและตั้งแว่นฟ้าทองคำณะพระที่นั่งไอศวรรยทิพอาสนปราสาท พระราชทานเพลิงที่วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ

ที่ ๒ ญ. ทรงพระนามว่า "พระองค์เจ้าสุวพักตร์วิไลยพรรณ" ประทับอยู่เช่นพระเชฏฐภคินี แต่ที่พระราชวังดุสิตมีตำหนักต่างหาก เหตุว่าเจ้าคุณจอมมารดามีบ้านในบริเวณสวนดุสิตออกไปอยู่เสียในที่นั้น

ที่ ๓ ญ. ทรงพระนามว่า "พระองค์เจ้าบัณฑรวรรณวโรภาส" ประทับอยู่ณะตำหนักกับเจ้าคุณจอมมารดาในพระบรมมหาราชวัง สิ้นพระชนม์ก่อนมีพระราชวังดุสิต

พระราชธิดาในเจ้าคุณจอมมารดาแพทั้ง ๓ พระองค์นี้ เปน ร. ชั้น ๘ เพราะเปนพระราชธิดา ร. ชั้น ๗

อนึ่งเมื่อได้กล่าวถึงบุรพชนของเจ้าคุณจอมมารดาสำลี ผู้เปนเจ้าจอมมารดาในพระนางเจ้าสุขุมาลมารศรีแล้ว ก็สมควรจักกล่าวบุรพชนของเจ้าคุณจอมมารดาแพไว้ด้วย เหตุว่าเปนสกุลเนื่องต่อกัน บุรพบุรุษของเจ้าคุณจอมมารดาแพ มาแต่สกุลชาวบางช้าง ตำบลอัมพวา จังหวัดสมุทสงคราม ซึ่งสมญาว่าเปนราชินีกูลรัชชกาลที่ ๒ และสืบต่อมาในชั้นสัมพันธ์เปนสกุลบุนนาค เหมือนกันกับบุรพชนของเจ้าคุณจอมมารดาสำลีนั้น บัดนี้จักกล่าวแต่สายที่แยกกันใน อ. ชั้น ๓ คือสมเด็จเจ้าพระยา

บรมมหาประยุรวงศ์ (ดิศ) และสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติ (ทัด) เปนบุตร์เจ้าคุณ พระไอยิกานวล และเจ้าพระยาอัครมหาเสนา (บุนนาค) ร่วมบิดามารดาเดียวกัน สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยุรวงศ์ (ดิศ) มี ภรรยามาก ต่างมีบุตร์และธิดามากหลาย ภรรยาผู้ ๑ เปนเอกภรรยา คือท่านผู้หญิงจันทร์ ธิดาเจ้าพระยาพลเทพ (ทองอิน) น้องกรมหมื่นนรินทร์พิทักษ์ (มุข) พระภัศดากรมหลวงนรินทร์เทวี (พระองค์เจ้ากุ) ทั้ง ๒ นี้เปน อ. ชั้น ๓ มีบุตร์และธิดาหลายคนในที่นี้จักกล่าวแต่ผู้เดียว คือ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) เปน อ. ชั้น ๔ มีเอกภรรยาคือท่านผู้หญิงกลิ่น เปนธิดาหลวงแก้วอายัติ ผู้เปนญาติ เปน อ. ชั้น ๔ มีบุตร์และธิดาจักกล่าวแต่ผู้เดียว คือ เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน (วอน) ท่านผู้นี้มีภรรยาและบุตร์ธิดามาก จักกล่าวแต่ผู้ ๑ คือท่านผู้หญิงอิ่ม บุรพชนมาแต่เชื้อจีน ทั้ง ๒ เปน อ. ชั้น ๕ มีบุตร์และธิดาหลายคน ผู้ ๑ คือ เจ้าคุณจอมมารดาแพที่กล่าวนี้

เมื่อรัชกาลที่ ๔ เจ้าคุณจอมมารดาแพมีศักดิ์เปน "หม่อม" นางห้ามสะใภ้หลวงในสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้า จักขออธิบายคำว่า "สะใภ้หลวง" ไว้ในที่นี้ด้วย คือ ผู้ที่ได้ถวายตัวในสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินโปรดพระราชทานพระราชพัสดุต่าง ๆ เช่นเงินตรา ๔๐๐ บาท และผ้า ๑๐ สำรับเปนต้น อย่างเดียวกับผู้ที่ถวายตัวสำหรับเปนพระสนม เมื่อจักพระราชทานแก่ผู้ใด ก็โปรดให้นางในที่มีศักดิ์ เช่นท้าวนางเฒ่าแก่เปนต้นส่งตัวแก่ภัสดา เจ้าคุณจอมมารดาแพเปนผู้ ๑ ในชนิดนี้ ครั้นถึงรัชกาล

ที่ ๕ มีศักดิ์เปนเจ้าจอมมารดาตามพระราชประเพณี ภายหลังในรัชชกาลที่ ๕ นั้นเอง โปรดเกล้า ฯ ให้มีศักดิ์เปนเจ้าคุณเช่นกล่าวนามมาแล้ว เจ้าคุณจอมมารดาแพผู้นี้ เดิมย่อมอยู่ณะบ้านของบิดา เมื่อมีชนมายุเจริญรุ่นขึ้น ได้เข้ามาอยู่ณะตำหนักกรมหลวงสมรรัตนศิริเชษฐ ซึ่งในรัชชกาลที่ ๔ ทรงพระนามว่า "พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าโสมาวดี" ผู้เปนพระราชธิดาโปรดปรานของพระชนกนาถองค์ ๑ นั้น ครั้นเมื่อเปนนางห้ามสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ไปอยู่ณะตำหนักสวนกุหลาบในพระบรมมหาราชวัง เมื่อจักประสูติพระธิดาองค์แรก คือกรมขุนสุพรรณภาควดี ไปประสูติและอยู่ณะพระตำหนักองค์ ๑ ในหมู่วังนันทอุทยาน เมื่อรัชชกาลที่ ๔ ซึ่งบัดนี้อยู่ในบริเวณของราชนาวี เมื่อถึงรัชชกาลที่ ๕ อยู่ตำหนักแห่ง ๑ ในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งเดิมเปนตำหนัก "เจ้าจอมมารดาตลับสกุลบุณยรัตพันธุ์" อันสมญาว่า "ตำหนักต้นชมพู่" เมื่อมีพระราชวังดุสิตมีตำหนักอยู่กับพระธิดาในพระราชวังนั้น ภายหลังไปอยู่ณะบ้านที่ได้พระราชทาน ตั้งอยู่ณะถนนสัมมือหนุในบริเวณสวนดุสิต จังหวัดพระนครจนถึงทุกวันนี้

เจ้าคุณจอมมารดาแพ (๑) ถ้านับทางราชินิกูลรัชชกาลที่ ๒ เปน ร. ชั้น ๖ ทางราชินิกูลรัชชกาลที่ ๓ เปน ส. ชั้น ๗

เจ้าจอมมารดาอ่วม (ธิดาพระยาพิสณฑสมบัติบริบูรณ์ เจ๊สัวยิ้ม) สกุลพิศลยบุตร์ บุรพชนมาแต่จีน มีพระราชโอรส ๑ องค์ คือ

(๑) ต่อมาทรงสถาปนาเปนเจ้าคุณพระประยุรวงศ

ช. ทรงพระนามว่า "พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ์" เดิมทรงกรมเปนกรมหมื่นจันทบุรีนฤนาถ แล้วเปนกรมหลวง พระนามอย่างเดียวกัน (๑) เมื่อเสด็จออกไปทรงศึกษาวิชชาณะทวีปยุโรป ประทับอยู่ณะประเทศอังกฤษ เสร็จการทรงศึกษาแล้วเสด็จเข้ามาประทับอยู่ณะวังใกล้วัดนรนาถ จังหวัดพระนคร เปน ร. ชั้น ๘ เพราะเปนพระราชโอรส ร. ชั้น ๗

เจ้าจอมมารดาทับทิม ธิดาพระยาอัพภันตริกามาตย์ (ดิศ) สกุลโรจนดิศ มีพระราชโอรสและธิดา ๓ พระองค์ คือ

ที่ ๑ ช. ทรงพระนามว่า "พระองค์เจ้าจิระประวัติวรเดช" เดิมทรงกรมเปนกรมหมื่นนครไชยศรีสุรเดช แล้วเปนกรมหลวงพระนามอย่างเดียวกัน เมื่อเสด็จออกไปทรงศึกษาวิชชาณะทวีปยุโรป แต่ก่อนประทับอยู่ณะประเทศอังกฤษ แล้วไปประทับอยู่ณะประเทศเดนมาร์ก เสร็จการทรงศึกษาเสด็จกลับเข้ามาประทับอยู่ณะวังคลองมหานาค ถนนกรุงเกษม จังหวัดพระนคร

ที่ ๒ ญ. ทรงพระนามว่า "พระองค์เจ้าประเวศวรสมัย" ประทับอยู่กับเจ้าจอมมารดาในพระบรมมหาราชวัง แล้วมาอยู่วังพระเชษฐภาดากับเจ้าจอมมารดาถึงทุกวันนี้

ที่ ๓ ช. ทรงพระนามว่า "พระองค์เจ้าวุฒิไชยเฉลิมลาภ" ทรงกรมเปนกรมหมื่นสิงหวิกรมเกรียงไกร (๒) เมื่อเสด็จออกไปทรงศึกษา

---

(๑) ต่อมาเลื่อนเปนกรมพระ

(๒) ต่อมาเลื่อนเปนกรมขุนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓

วิชชาณะทวีปยุโรป ประทับอยู่ณะประเทศอังกฤษ เสร็จการทรงศึกษา เสด็จกลับเข้ามาประทับอยู่ณะวังถนนกรุงเกษม จังหวัดพระนคร

ทั้ง ๓ พระองค์นี้เปน ร. ชั้น ๘ เพราะเปนพระราชโอรสและธิดา ร. ชั้น ๗

เจ้าจอมมารดาโหมด ราชินิกูลรัชชกาลที่ ๒ (ธิดาเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วอน บุนนาค) และเปนน้องเจ้าคุณจอมมารดาแพร่วมมารดา) บุรพชนได้กล่าวในตอนเจ้าคุณจอมมารดาแพแล้ว เดิมอยู่ณะบ้านของบิดา เมื่อเปนพระสนมในรัชชกาลที่ ๕ ก็อยู่ณะตำหนักของพี่นาง เมื่อมีพระราชวังดุสิตมีตำหนักอยู่ต่างหาก ภายหลังออกมาอยู่วังกรมหมื่นชุมพรณะถนนคอเสื้อบริเวณสวนดุสิต จังหวัดพระนคร มีพระราชโอรสและธิดา ๓ พระองค์ คือ

ที่ ๑ ช. ทรงพระนามว่า "พระองค์เจ้าอาภากรเกียรติวงศ์" ทรงกรมเปนกรมหมื่นชุมพรเขตรอุดมศักดิ์ เมื่อเสด็จออกไปทรงศึกษาวิชชาณะทวีปยุโรป ประทับอยู่ณะประเทศอังกฤษ เสร็จการทรงศึกษา เสด็จกลับเข้ามาประทับอยู่ณะวังถนนคอเสื้อบริเวณสวนดุสิต จังหวัดพระนคร (๑)

ที่ ๒ ญ. ทรงพระนามว่า "พระองค์เจ้ารองค์อรรคยุพา" สิ้นพระชนม์แต่ยังทรงพระเยาว์

ที่ ๓ ช. ทรงพระนามว่า "พระองค์เจ้าสุริยงประยูรพันธุ์" ทรงกรมเปนกรมหมื่นไชยาศรีสุริโยภาส เมื่อเสด็จออกไปทรงศึกษาวิชชาณะ

---

(๑) เลื่อนเปนกรมหลวงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖

ทวีปยุโรป ประทับอยู่ณะประเทศอังกฤษ เสร็จการทรงศึกษาเสด็จกลับเข้ามาประทับณะวังถนนคอเสื้อบริเวณสวนดุสิต จังหวัดพระนคร (๑)

ทั้ง ๓ พระองค์นี้ทางราชินิกูลรัชชกาลที่ ๒ เปน อ. ชั้น ๗ และเปน ร. ชั้น ๘ เพราะเปนพระราชโอรสและธิดา ร. ชั้น ๗

เจ้าจอมมารดาวาด ร. ชั้น ๗ (ธิดาพระนมปริก) มีพระราชโอรส ๑ พระองค์ คือ

ช. ทรงพระนามว่า "พระองค์เจ้าบุรฉัตรไชยากร" ทรงกรมเปนกรมหมื่นกำแพงเพ็ชร์อัครโยธิน (๒) เมื่อเสด็จออกไปทรงศึกษาวิชชาณะทวีปยุโรป ประทับอยู่ณะประเทศอังกฤษ เสร็จการทรงศึกษาแล้วกลับเข้ามาประทับณะวังถนนหลวง จังหวัดพระนคร เปน ร. ชั้น ๘ เพราะเปนราชโอรส ร. ชั้น ๗

เจ้าจอมมารดามรกฎ (ธิดาเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง เพ็ญกูล) มีพระราชโอรสและธิดา ๒ องค์ คือ

ที่ ๑ ญ. ทรงพระนามว่า "พระองค์เจ้าจุฑารัตนราชกุมารี" ประทับอยู่กับเจ้าจอมมารดาในพระบรมมหาราชวัง

ที่ ๒ ช. ทรงพระนามว่า "พระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์" ทรงกรมเปนกรมหมื่นพิไชยมหินทโรดม เมื่อเสด็จออกไปทรงศึกษาณะทวีปยุโรป ประทับณะประเทศอังกฤษ เสร็จการทรงศึกษาแล้วกลับเข้ามาประทับณะวังตำบลท่าเตียน จังหวัดพระนคร

---

(๑) สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๒

(๒) ต่อมาเลื่อนเปนกรมขุนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ เลื่อนเปนกรมหลวงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕

ทั้ง ๒ พระองค์นี้เปน ร. ชั้น ๘ เพราะเปนพระราชโอรสและธิดา ร. ชั้น ๗

(๒) สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงศ์ ร. ชั้น ๗ (พระราชโอรสสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี) มีนางห้ามหลายคน ล้วนนับเปน ส. ชั้น ๗ เว้นไว้แต่หม่อมราชวงศ์สว่างที่เปน ร. ชั้น ๗ เหมือนกัน ต่างมีพระราชโอรสและธิดาหลายองค์ จักกล่าวแต่ที่เปนพิเศษและเกี่ยวข้องในราชินีกูลรัชชกาลที่ ๓ คือ

หม่อมราชวงศ์สว่าง ร. ชั้น ๗ (ธิดาพระองค์เจ้ามงคลเลิศ) มีพระโอรสและธิดา (จักกล่าวแต่) ๓ องค์ คือ

ที่ ๑ ช. ทรงนามว่า "พระองค์เจ้าเสรฐวงศ์วราวัตร" แรกประสูติเปนหม่อมเจ้า ต่อมามีพระอิสสริยศักดิ์เปนพระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าตามประกาศยกขึ้นเปนพิเศษ ภายหลังทรงกรมเปนกรมหมื่นอนุพงศ์จักรพรรดิ เดิมประทับอยู่ณะวังพระบิดา เมื่อพระชนกสิ้นพระชนม์แล้ว เสด็จมาประทับอยู่ถนนหลานหลวงจังหวัดพระนคร และมีที่ประทับอยู่ณะพระราชวังเกาะบางปะอิน จังหวัดกรุงเก่า เพราะไปรับราชการอยู่ในมณฑลนั้น

ที่ ๒ ช. ทรงนามว่า "พระองค์เจ้าออสคาร์นุทิศ" เดิมเปนหม่อมเจ้า และได้เปนพระองค์เจ้าขึ้นตามประกาศ เช่นพระเชฏฐภาดา[๑] สถานที่ประทับเหมือนกัน เว้นไว้แต่ไม่เกี่ยวกับที่พระราชวังเกาะบางปะอิน

---

(๑) ต่อมาเปนกรมหมื่นอนุวัตจาตุรนต์

ที่ ๓ ญ. ทรงนามว่า "พระองค์เจ้าประภาวสิตนฤมล" เดิมเปนหม่อมเจ้า และได้เปนพระองค์เจ้าเช่นพระเชฏฐภาดาทั้ง ๒ นั้น เดิมประทับอยู่วังพระบิดาเหมือนกัน เมื่อทรงเจริญวัยขึ้นแล้วเสด็จเข้ามาประทับอยู่กับพระอัครชายาเธอรัชชกาลที่ ๕ และต่อมาประทับอยู่กับพระภัศดาณะวังถนนหลวง จังหวัดพระนคร

บรรดาพระโอรสและธิดาในหม่อมราชวงศ์สว่างนั้น เปน ร. ชั้น ๘ เพราะเปนพระโอรสและธิดา ร. ชั้น ๗

อนึ่งหม่อมราชวงศ์สว่างนั้น บุรพชนย่อมปรากฏแล้ว จักขอกล่าวในที่นี้แต่ส่วนตัว คือตั้งแต่ชนมายุยังเยาว์ ได้เข้ามาอยู่ในพระสำนักสมเด็จกรมพระยาสุดารัตน ต่อมาเมื่อจักไปอยู่กับสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงศ์ ซึ่งกาลนั้นเสด็จประทับอยู่ณะพระราชวังเดิม จังหวัดธนบุรีใต้ ได้ถวายตัวในรัชชกาลที่ ๕ โปรดพระราชทานแด่สมเด็จพระอนุชาธิบดี เปนสะใภ้หลวงตามประเพณีเช่นที่กล่าวมาแล้ว ถึงว่ามีศักดิ์เปนหม่อม ก็ได้รับความยกย่องว่าเปนชายาของสมเด็จพระอนุชาธิบดี เปนใหญ่ในหมู่นางห้ามทั้งปวง พระโอรสและธิดาในหม่อมราชวงศ์สว่างนี้จึงได้เปนพระองค์เจ้า และหลานเปนหม่อมเจ้า ผิดกว่าพระโอรสและธิดาในนางห้ามอื่น ๆ อันมีศักดิ์เปนแต่หม่อมเจ้า เช่นหม่อมทองอยู่ชายาในกรมพระราชวังหลัง ครั้งรัชชกาลที่ ๑ ซึ่งเปนหม่อมมารดาพระองค์เจ้าในกรมพระราชวังหลัง คือที่เรียกว่า "เจ้าสามกรม" นั้น เดิมหม่อมราชวงศ์สว่างก็อยู่ณะพระราชวังเดิม กับสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงศ์ ภายหลังมาอยู่ณะวังของพระโอรสถนนหลานหลวงถึงทุกวันนี้

หม่อมทับทิม ส. ชั้น ๗ เปนญาติพระยาพิไชยสงคราม (อ่ำ อมรานนท์) มีพระโอรสและธิดา ๒ องค์ คือ

ที่ ๑ ช. ทรงนามว่า "พระองค์เจ้านพัทพิสิษฏ์พงศ์" เดิมเปน หม่อมเจ้า แต่เหตุที่เปนหม่อมเจ้าชายใหญ่ในสมเด็จพระอนุชาธิบดี จึ่งได้ รับอิสสริยศักดิ์ เปนพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้า สิ้นพระชนม์เสียแต่ ยังอยู่ในปฐมวัย

ที่ ๒ ญ. ทรงนามว่า "หม่อมเจ้าทรงศศิคุณ" ไม่ได้เปน พระองค์เจ้า และสิ้นชีพิตักษัยเสียแต่ยังเยาว์วัยเหมือนกัน

ทั้ง ๒ องค์ในหม่อมทับทิมนี้ เปน ร. ชั้น ๘ เพราะเปนพระโอรสา และธิดาของ ร. ชั้น ๗

หม่อมผาด ร. ชั้น ๗ (ธิดาพระนมสัมฤทธิ) บุรพชนได้กล่าว ไว้แล้ว มีพระโอรส ๑ องค์ คือ

ช. ทรงนามว่า "หม่อมเจ้าทศศิริวงศ์" เมื่อเสด็จออกไปทรง ศึกษาวิชชาณะทวีปยุโรป ประทับอยู่ณะประเทศเยอรมนี เมื่อกลับเข้ามา แล้วมีสถานที่อยู่ณะถนนหลานหลวง จังหวัดพระนคร เหมือนพระภาดา ทั้งปวง แต่หากว่าได้เปนผู้บัญชาการทหารบก มณฑลนครราชสีมา จึ่งมี สถานที่อยู่ณโรงทหารในมณฑลนั้นด้วย หม่อมเจ้าทศศิริวงศ์นี้ (๑) เปน ร. ชั้น ๘ เพราะเปนพระโอรส ร. ชั้น ๗ แต่ทางเชยพัทลุง เปน อ. ชั้น ๖ ด้วย

---

(๑) ทรงสถาปนาเปนพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖

(๓) สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ร. ชั้น ๗ (พระราชโอรสสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี) มีนางห้ามหลายคนล้วนเปน ส. ชั้น ๗ ต่างมีพระโอรสและธิดาหลายองค์ จักกล่าวแต่ที่เปนพิเศษ คือ

หม่อมแม้น ราชินิกูลรัชชกาลที่ ๒ (ธิดาเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ วอน บุณนาค) และเปนน้องเจ้าคุณจอมมารดาแพร่วมมารดา) มีพระโอรสและธิดา ๓ องค์ คือ

ที่ ๑ ช. ทรงนามว่า "พระองค์เจ้ายิพันธุ์ภานุพงศ์" แรกประสูติเปนหม่อมเจ้า ในวันเดียวกันนั้นได้มีอิสสริยศักดิ์เปนพระองค์เจ้าโดยพระราชหัตถเลขาในรัชชกาลที่ ๕ ภายหลังเปนพระเจ้าวรวงศ์เธอตามประกาศ (๑) เดิมประทับอยู่ณะวังบูรพาภิรมย์ เมื่อเสด็จออกไปทรงศึกษาวิชชาณะทวีปยุโรป ประทับอยู่ณะประเทศอังกฤษ เสร็จการทรงศึกษาแล้วกลับเข้ามาประทับณะวังบูรพาภิรมย์ตามเดิม และต่อมาเมื่อไปรับราชการทหาร มีที่ประทับด้วยณะโรงทหารบกม้าที่ ๑ รักษาพระองค์ ตำบลบางซื่อ จังหวัดพระนคร

ที่ ๒ ช. ทรงนามว่า "พระองค์เจ้าศิริวงศ์วัฒนเดช" แรกประสูติเปนหม่อมเจ้า ต่อมาได้เปนพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าตามประกาศยกขึ้นเปนพิเศษ เดิมประทับอยู่ณะวังบุรพาภิรมย์เช่นพระเชฏฐภาดา ครั้นมีพระชนมพรรษาค่อยเจริญขึ้น พระบิดาโปรดให้ไปประทับอยู่ณะโรงเรียนนายร้อยทหารบก ริมพระราชวังสราญรมย์ ต่อมา

(๑) ต่อมาทรงสถาปนาเปนกรมหมื่นภานุพงศ์พิริยเดชเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖

เสด็จออกไปทรงศึกษาวิชชาณะทวีปยุโรป ประทับอยู่ณะประเทศเยอรมนี จนถึงกาลสิ้นพระชนม์ไปในประเทศนั้น

ที่ ๓ ญ. ทรงพระนามว่า "พระองค์เจ้าเฉลิมเขตรมงคล" แรกประสูติเปนหม่อมเจ้า และได้เปนพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าตามประกาศพิเศษ เหมือนกับและพร้อมกับพระเชษฐภาดาองค์น้อย คือพระองค์เจ้าศิริวงศ์วัฒนเดชนั้น เดิมประทับอยู่ณะวังบุรพาภิรมย์เช่นเดียวกัน ต่อมาเสด็จไปประทับอยู่กับพระภัศดา คือสมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนลพบุรีราเมศวรทุกสถาน คือที่วังณะกรุงเทพ และจังหวัดสงขลาตามที่กล่าวแล้ว

พระโอรสและธิดาทั้ง ๓ องค์ในหม่อมแม้นนี้ เปน ร. ชั้น ๘ เพราะเปนพระโอรสและธิดา ร. ชั้น ๗ ถ้าจะนับทางชนนีในราชินิกูลรัชชกาลที่ ๒ เปน อ. ชั้น ๗

อนึ่งหม่อมแม้นนั้น บุรพชนได้กล่าวมาแล้วในตอนเจ้าคุณจอมมารดาแพ และเมื่อได้กล่าวเรื่องส่วนตัวของหม่อมราชวงศ์สว่าง ผู้เปนชายาในสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงศ์นั้นแล้ว สมควรจะกล่าวในส่วนหม่อมแม้นซึ่งเปนพิเศษเช่นกัน เดิมเมื่อหม่อมแม้นยังเยาว์ก็อยู่ณะบ้านของบิดา เช่นกันกับพี่นางทั้ง ๒ นั้น ครั้นค่อยเจริญวัยได้เข้าไปอยู่กับกรมขุนสุพรรณภาควดี ที่ตำหนักเจ้าคุณจอมมารดาแพผู้เปนพี่ สมัยนี้มีโอกาสได้รับพระมหากรุณาธิคุณในรัชชกาลที่ ๕ เปนอันมาก ต่อมาต้องกลับออกไปอยู่บ้านบิดาตามเดิม แล้วกลับเข้ามาอยู่ในสำนักเจ้าคุณจอมมารดาแพอีกเล่า จึงโปรดเกล้าให้ถวายตัวแล้ว ให้เจ้าคุณจอมมารดาแพผู้พี่แต่เมื่อยังเปนเจ้าจอมมารดา พระสนมเอก กับท้าว